

Hikmet Yurdu, Yıl: 5, C: 5, Sayı: 10, Temmuz – Aralık 2012/2, ss. 61 - 105

Kur'an'da Adalet Psikolojisi -Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler-

The Justice Psychology In Koran

Doç. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
abdurrahman.kasapoglu@inonu.edu.tr

Özet

Kur'an'da birçok âyette adaleti engelleyen psikolojik ve sosyal faktörlere işaret edilir. Kur'an'da sadece sorunu ortaya konulmakla yetinilmez, aynı zamanda çözüm önerileri de sunulur. Bu öneriler daha çok manevî niteliklidir. Allah'a ve âhirete iman, adaleti engelleyen faktörlerle başa çıkabilmenin çaresi olarak gösterilir.

Anahtar Kelimeler: Adalet, psikoloji, Kur'an, heva, merhanmet

Abstract

Psychological and social factors that obstruct the justice are explained in the most verse of the Koran. Koran not only to be satisfied with the bring up a problem but also presents solutions. These solutions have got spiritual characteristic. Belief to Allah and the next Word is indicated as the solution to cope with the factors that obstruct the justice.

Key Words: Justice, psychological, Koran, desire, mercy

Giriş

Adalet, insanlara verilen ödül ve cezaların denklik, hakkaniyet duygusuna uygun olması halidir.¹Adaletin bütün şekillerinin bağlı bulunduğu ortak ilke, bireylerin manevî eşitliği prensibidir. İnsanlar, kuvvette, sağlıkta, zekâda, toplumsal statüde, zenginlikte eşit olmasalar bile, hukuk karşısında aynı değer ve haklara sahip kabul edilirler.²

Sosyal ahlâk açısından adalet, her zaman ve koşulda taraf tutmadan hak ölçülerine göre dengeli ve dürüst davranabilme yeteneğidir. Dürüst ve tarafsız bir seyirci gibi, kendinin başkası ile olan ilişkilerini, iki başka şahıs arasındaki münasebetler gibi değerlendirebilmektir. Hüküm vermede ve davranışlarında tarafsız, ilkeli olmak,

¹ Remzi Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, M.E.B., İstanbul, 2000, s. 6.

² Ziya Gökalp, *Felsefe Dersleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s. 359.

eşitliği gözetmek, menfaat, yakınlık bağları, düşmanlık ve önyargı gibi faktörlerin etkisi altında kalmadan hareket edebilmektir. Toplumda geçerli olan kuralların uygulanmasındaki tarafsızlıktır.³ Adaletsizlik, aynı suçu işleyen birinin cezasız kalması ya da az ceza alması, başkasına ise çok ceza verilmesidir. Bir başka deyişle, benzer koşullarda bulunan benzer iki kişiden birine diğerinden daha iyi ya da daha kötü muamele etmek adaletsizliktir. Zira bir toplumda insanlar kötülüklerinin, suçlarının derecesine göre cezayı hak ederler. Hukukta adalet, kanunların eşitlik ilkesine göre, herhangi bir menfaat ve imtiyaz gözetmeksizin herkese eşit bir şekilde uygulanmasıdır.⁴ Adalet, her davranışta istenen bir ölçüt olmakla birlikte, asıl merkezî ilgi alanının yönetim ve yargı olduğu görülür.⁵

Psikolojik bir eğilim olarak adalet, bireyi başka insanlara zarar vermeye sevkeder. İnsanlığa ait bir eğilim olarak bu eğilim, kişiyi aile, ulus, ırk ve benzeri farklılıklar gözetmeden bütün insanlığa bağlar.⁶

İnsanlar arasında adaleti sağlamakla görevli kimseler birer otomat olmayıp farklı kişilik ve düşünce yapısına sahip bulunabilmektedirler. Bu durum, adalet görevinde yer alan kimselerin farklı sosyal, ekonomik ve dünya görüşü çevrelerinden gelmelerinden, hatta farklı mizaçlara sahip olmalarından kaynaklanabilmektedir. Hakimlerden, kendilerini her türlü psiko-sosyal etkiden uzak tutmaları, soğukkanlı olmaları beklense de, taraflara ya da şahitlere karşı bilinç dışı bir sempati ya da antipati besleyebilmektedirler. İşte bütün bu gerçekler adalet dağıtma işini zorlaştırmaktadır.⁷

Sadece adalet dağıtma, yasaları uygulama konumunda olanlar değil, adalet alma, yargılanma konumunda bulunanlar da kendilerini yasalar karşısında başkalarıyla eşit

³ Adaleti yerine getirmek için gerekli olan tarafsızlık ve davaya duygusal yaklaşmama özelliklerine sahip olmadığı için, düello hem genel hukuk hem de ahlâk adına kötü bir uygulamadır. Çünkü düello edenlerin her biri, aynı zamanda hem hakem hem de davalı konumundadırlar. (Alexis Bertrand, *Ahlâk Felsefesi*, Çev. Zeki Salih, Seba Yayınları, Ankara, 1999, s. 139)

⁴ William Frankena, *Etik*, Çev. Azmi Aydın, İmge Kitabevi, 2007, Ankara, s. 97; Andre Lalande, *Kısa Gerekçeli Pratik Ahlâk*, Çev. M. Coşkun Değirmencioğlu, M.E.B., İstanbul, 2003, s. 37; Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995, s. 104; Ali Seyyar, *Ahlâk Terimleri*, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2003, s. 3; Hayati Hökelekli, *Ailede Okulda Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 49; Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004, s. 13; Cihan Yamakoğlu, *Ailede Toplumda İş ve Devlet Hayatında İnsan İlişkileri*, Ankara, 1996, s. 176; Yusuf Açikel, "Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajlarından "Adâlet" Prensibi", VI. Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğleri, 21 Nisan, 2003, Isparta, s. 71.

⁵ Orhan Atalay, *Bilinç ve Put*, Bilge Adam Yayınları, Van, 2007, s. 76.

⁶ Hatemi Senih Sarp, *Psikoloji*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1939, s. 139.

⁷ Mustafa Tören Yücel, *Adalet Psikolojisi*, Basım yeri belli değil, tsz., s. 108-109.

görmek durumundadır. Oysa bazı insanlar yasanın katılığına tahammül gösterirken, bazıları kendini yasanın üstünde sayarlar. Yasaya tahammül göstermez, saygı duymazlar. Oysa insanların, yasaları kabul etmeleri, tüm insanları kapsamına alması esasına dayanır. Eğer bir norm bazı insanlara tatbik ediliyor, bazılarına edilmiyorsa yasa olma özelliğine sahip değil demektir.⁸ Kimi toplumlarda bazı konularda adaletsizliğin oluşmasında cinsiyet –erkek kadın- ayrımcılığı da yapılabilmektedir.⁹

Adaletin söz konusu olduğu alanlardan birisi şahitliklerdir. İnsanlar dinî ve siyasi ihtiraslarla, garez, haset, kin gibi duyguların etkisiyle, menfaat beklentisiyle şahitlikte tahrife gidilebilmektedir. Burada söz konusu olan tahriflerin bilinçli ve irâdî olduğunu görmekteyiz. Şahit ile mağdurun aynı sosyal sınıftan olması da şahitliği etkiler. Örneğin aynı amele / işçi sınıfından olan kişiler arasında sosyal dayanışma etkili olabilir. Şahit kendisiyle aynı sosyal sınıftan olan mağduru çekici bulabilir.¹⁰

Doğrudan doğruya adalet erdemini amaçlayan kimseler, her durumda, başka hiçbir gaye gütmeksizin adil olmaya çalışırlar.¹¹

İslâm dini, ırk, sınıf, inanç, renk, milliyet ya da cinsiyet farklılıklarına bakmaksızın bütün bireylere eşit haklar vermiştir. İslâm'ın getirmiş olduğu adalet sistemi, birey ve toplumların istek ve heveslerine göre şekil değiştirmez, sevgi ve nefretlere göre yön belirlemez. Akrabalık ve yakınlık bağlarına göre ayarlanmaz, sosyo-ekonomik düzey farkı gözetmez, zengin-fakir, soylu-soylu olmayan, kuvvetli-zayıf ayrımı yapmaz. Herkesi tek bir ölçüye göre değerlendirir, insanların karşılıklı ilişkilerinde değişmez, tek bir mizan kabul eder.¹²

İslâm'a göre bütün insanlar adalet önünde eşit haklara sahiptirler. Hâkimler, yargılama görevini yerine getirenler, huzurlarına çıkan bütün insanları tarafsızca yargı-

⁸ Cevdet Said, *Adem'in Oğlu Habil Gibi Ol, Çev.*, Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, s. 223.

⁹ Çoğu toplumlar erkeğin cinsel alanda işlemiş olduğu suçlara normal, hatta basit bir şeymiş nazarıyla bakarlar. Çünkü erkeğin işlediği cinsel hatanın, ailesinin ve çocuk çocuğunun şerefine leke getirmeyeceğine inanırlar. İşlenen cinsel suçun doğuracağı sonuçların, erkeğin bedeninde iz bırakmayacağı, karnında bir kadının çocuğunu taşımayacağı düşünülür. Oysa işlenen cinsel suçun eserinin kadının bedeninde görüleceği, karnında bir erkeğin çocuğunu taşıyacak olması değerlendirmesi yapılı. İslâm dini, kadın olsun erkek olsun cinsel suçları işleyenlere karşı adil davranır ve eşit yaptırım uygular. (Muhammed Kutub, *İslâm ve Materyalizme Göre İnsan, Çev.* Kemal Sandıkçı, Şamil Yayınevi, İstanbul, tsz., s. 452)

¹⁰ E. L. de Kerdaniel, *Şahitlik ve Şahidin Psikolojisi, Çev.* Rasih Yeğengil, Adliye Vekilliği Neşriyatı, Ankara, 1937, s. 34-35.

¹¹ Mustafa Çağrırcı, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1989, s. 126.*

¹² Afzalur Rahman, *Bir Yönetici ve Devlet Adamı Olarak Hz. Muhammed, Çev.* Talha Özkök, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 2008, s. 108; Nihat Temel, *Kur'an Aydınlığında Müslümana Yol Haritası, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008, s. 650; Musa Bilgiz, Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 85-86.*

lamakla yükümlüdürler. İnsanlar arasında hüküm verirken dinî inanç farkı gözetmeden, akraba, ırk, soy, makam, mevki ayırımı yapmadan adaleti dengeli bir şekilde dağıtmalıdır. İslâm'ın adil toplum anlayışına göre, Allah'ın kanunlarının zengine fakire, yöneticiye yönetilene aynen uygulanmasıyla adalette eşitlik sağlanır.¹³

Adalet, dünyanın her yerinde, her durumda ve herkes için geçerli olan bir ilkedir. Karşımızdaki kimse, iyi-kötü, güçlü-zayıf, Müslüman-gayr-ı Müslim, sevdiğimiz ya da nefret ettiğimiz birisi olabilir. Kim olursa olsun ona karşı adil davranma sorumluluğumuz vardır. Adil olma konusunda, duygu ve eğilimleri insanı zorlayabilir. Sevdiği kimseyi koruyup kollayabilmek için ona farklı; sevmediği, nefret edip kin duyduğu kimseye ise daha farklı davranabilir. Ya da çevrenin etkisiyle, baskısıyla taraflar arasında ayırım gözetebilir.¹⁴

Kişisel çıkarlar, beslenen kin ve düşmanlıklar, akrabalık bağları, taraflardan birinin soylu ya da aşağı tabakadan, zengin ya da fakir, bedensel ve ruhsal bakımdan kusurlu ya da sağlıklı olması gibi durumlar, bir hakkın ihlâlini, görmezlikten gelinmesini, adil davranmamayı, adalet ilkesinden uzaklaşmayı mazur göstermez.¹⁵

Bazen de bilinçli ve irâdî olmayan durumlar adaleti engellerler.¹⁶ Biz araştırmamızın sınırlılığı çerçevesinde bu konuya girmeyeceğiz. Kur'an'ın işaret etmiş olduğu, bilinçli ve kasıtlı bir şekilde psikolojik ve sosyal faktörlerin etkisiyle insanların adaleti engellemelerini konu edineceğiz. Çünkü Kur'an'da bu konu birçok âyette, hem psikolojik hem de sosyolojik boyutlarıyla ayrıntılı sayılabilecek şekilde açıklanmıştır. İnanç ve gurup bağlılığının, zenginlik fakirlik gibi sosyo-ekonomik statülerin, akraba ve yakınlık bağlarının, sevgi, merhamet, şefkat, acıma gibi olumlu ya da bunların zıddı olan düşmanlık, kin, nefret gibi duyguların adaleti etkileyebileceğine açık bir şekilde değinilmiştir.

Kur'an'ın ele aldığı bazı konular esas itibariyle insanlar arası ilişkilerin bir boyutunu oluştursalar da aynı zamanda Allah-kul ilişkisi olma özelliğini hiçbir zaman

¹³ Abdülaziz Abdülkadir Kâmil, *İslâm'a Göre Irklar ve İnsanlar*, Çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997, s. 76; Orhan Koloğlu, *İslâm'da Değişim*, Gür Yayınları, İstanbul, 1993, s. 19; Muhsin Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 216.

¹⁴ Yaşar Fersahoğlu, *Din Öğretiminde Duygu Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 91-92.

¹⁵ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2003, s. 274; İbrahim Sarıçam, *Hz. Peygamberin Çağımıza Mesajları*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2007, s. 15.

¹⁶ Örneğin, şahitlerin belleklerindeki zayıflık ve istem dışı çarpıtmalar, onların aktardıkları bilgilerin doğruluk ve geçerliliğini tehdit eder. (David Canter, *Suç Psikolojisi*, Çev. Ali Dönmez ve diğerleri, İmge Kitabevi, Ankara, 2011, s. 347)

kaybetmezler. Başta adalet olmak üzere insanlar arası ilişkilere konu olan değerler, aynı zamanda Allah tarafından kullarına emredilmiş, buyrulmuş birer yükümlülüktür. Kulun bu tür yükümlülükleri yerine getirmesinde en etkili motivasyon kaynağı, Allah ile yapmış olduğu iman sözleşmesidir. Araştırmamızda ele aldığımız âyetlerde, adaleti engelleyen psiko-sosyal faktörlerle başa çıkabilmede Allah-kul ilişkisinin etkisine işaret eden vurgulara yer vereceğiz.

Kur'an konunun önemine bağlı olarak bazı sahalarda ayrıntılı ve tekrara varan bilgiler verir. Kur'an'ın ayrıntılı bilgiler verdiği alanlardan birisi de adalettir. Allah Kur'an'da insanlara adaleti emrederken, ayrıntılı bir şekilde, adil davranmayı engelleyen unsurlara dikkat çekmiştir. Bu âyetler bir arada değerlendirildiğinde, hem psikolojik hem de sosyal birçok faktörün adaletin engelleyicisi olabileceği anlaşılmaktadır. Kur'an'ın dikkat çektiği bu konuya dair âyetleri birlikte değerlendirmek, dinî literatüre yeni bir bakış açısı getireceği gibi, mümin bireylere "nasıl adil olmaları gerektiği" konusunda yol gösterecektir.

Kur'an'da adaleti engellediği ifade edilen psiko-sosyal faktörler, pratik hayatta yapılan gözlemlerde de dikkat çeker. Nitekim adaleti konu edinen ilmî disiplinler, adaleti engelleyen faktörler üzerinde durmuşlardır. Araştırmamızda, hukuk ve psikoloji disiplinlerinin bu konudaki verilerine yermek ve bu verileri yeri geldiğinde Kur'an'ın verileriyle mukayese etmek istiyoruz.

Kur'an'a Göre Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler

Kur'an'da, insanların adaletli davranmasını engelleyen; yakınlarını kayırma, hevâya uyma, kin ve öfke duyma, din ve inanç farkı gibi çeşitli durumlardan bahsedilmektedir. Kur'an'da bir yandan adalet emredilirken, diğer yandan adaleti sürdürmeyi engelleyen hevâ / heves, öfke, inançtan dolayı zorlanma gibi unsurlara karşı uyanık olunması vurgulanmaktadır. Kur'an'da yerine getirilmesi istenen adalette, akrabalık, zenginlik, fakirlik, soyluluk, makam, mevki, rütbe gibi farklara itibar edilmez. Yargılamada herkese eşit muamele edilir.¹⁷

Adil davranmaya engel olan faktörlerle ilgili âyetleri sınıflarken önce "hevâ" olgusunu esas aldık. Hevâ olgusu, iki âyette adaletin önündeki engellerden birisi olarak

¹⁷ Muhammed el-Behiy, *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*, Çev. Ali Turgut, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1995, s. 214; Vecdi Akyüz, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 119-120; Kerim Bula-dı, "Kur'an ve Adâlet (Toplumda Barış Güven ve huzuru Sağlayan İlke: Adâlet)", *Diyanet İlmi Dergi*, sayı: 38/1, 2002, s. 27; Bilal Tan, *Kur'an'da Hikmet Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000, s. 39.

gösterilmiştir.¹⁸ Yine insanlar arasındaki aile ve akrabalık bağlarının adaleti engelleyebileceğini belirten âyetler vardı.¹⁹ Bir gurup âyette ise, yakınlık bağına rağmen, adaletin doğru uygulamasının örneği verilir.²⁰ Bazı âyetlerde zenginlik, fakirlik, güç ve nüfûz sahibi, sosyal, ekonomik faktörlerin adalet üzerindeki tesirlerine işaret edilir.²¹ Toplumsal kültürün bir parçası olan din faktörünün, farklı din ve inanç mensubu kimselere karşı adil davranmayı etkileyeceğini belirten âyetler vardır.²² Bazı âyetlerde ise, öfke, düşmanlık ya da acıma merhamet gibi duyguların tesiriyle adaletin yerine getirilmesinin tavsatlabileceğine dikkat çekilir.²³

I. Hevâ

İnsanın hak ve adaletten sapmasının sebeplerinden birisi olarak, hevâsına tâbi olması gösterilir. Çünkü insanın haz ve hevesleri ortaya çıkıp hâkim olduğu zaman adalet ve haklar kaybolabilir. Nesnel adaletlilik ortaya çıktığı zaman ise, benliğin olumsuz yanı, hazlar ve hevesler kaybolur.²⁴

İnsanların adil olabilmeleri için, benliklerindeki adalet eğilimini, kendi haz ve çıkarlarına üstün tutabilmeleri, kötü ihtiraslarını bir tarafa bırakabilmeleri lazımdır. Şahsi arzularına göre değil, fitratlarına yerleştirilmiş olan hakkaniyet, insaf, adalet yeteneğine göre hüküm vermelidirler. Nitekim İslâm dini, adaletin uygulanması gerektiği durumlarda hevâ ve heveslere yer olmadığını belirtmiştir.²⁵

Adalet konusunda heveslere uyulmaz. Hevese uyma, insanın ölçülü davranmasını engelleyen, adaletin önünü kesen olumsuzluklardandır. Bencillik, çıkarıcılık, fırsatçılık gibi özellikler, insanın kişiliği üzerinde etkili ve belirleyici olunca, insan adaleti yerine getiremeyebilir. Adalet duygusu, her zaman nefsin, şeytanın baskısı ve saptırması altındadır.²⁶

¹⁸ Sâd, 38/26; Nisâ, 4/135.

¹⁹ Nisâ, 4/135; En'âm, 6/152.

²⁰ Yusuf, 12/26-28.

²¹ Nisâ, 4/135; Nahl, 16/90-92.

²² Nisâ, 4/105-107; Mümtehine, 60/8.

²³ Mâide, 5/2, 8; Nûr, 24/2.

²⁴ Ahmet Gürbüz, *Harabede Define: Tasavvuf Felsefesinde Temel Vurgular*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 212; Kadir Polater, *Kur'an Açısından Adâlet ve Zulüm*, Doğu Yayınları, Erzincan, 2008, s. 159.

²⁵ Nurettin Topçu, *Ahlâk*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 94; Musa Bilgiz, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 85; Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, s. 87.

²⁶ Ömer Aydın, *Kur'an-ı Kerim'de İman Ahlâk İlişkisi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007, s. 151; el-Behiy, s. 214; Akyüz, s. 120.

İnsanlarda, herkese hakkının verilmesini, bir kimsenin tutum ve davranışların-davranışlarından dolayı zarara uğramamasını öngören adalet eğilimi vardır. Adalet duygusu insanda, varlığını koruma ve savunma isteğinden doğar. Bu duygu, bireyde çocuk yaşlardan itibaren kendiliğinden ortaya çıkan ve insanın iptidai başlangıcını düzene sokan bir eğilimdir. İlk haliyle, kendine yapılamaz karşılık verme şeklinde ortaya çıkan adalet duygusu, zamanla gelişerek kişilikte daha sistemli bir değer haline gelir.²⁷

Adalet duygusunun / eğiliminin yanında insanda daha birçok içgüdü ve eğilim vardır. Bu içgüdü ve eğilimlerin, dış faktörlerin etkisiyle adalet duygusunu bastırması, işlevsiz bırakması söz konusudur. İnsanın içgüdü ve eğilimlerinden kaynaklanan, belki çevrenin etkilerinden beslenen, adalet duygusunu ve bu duygu etrafında şekillenmiş normları / değerleri devre dışı bırakan faktörlere, Kur'an'ın diliyle "hevâ" diyebiliriz. Adaleti engelleyen bir faktör olarak hevâ, belli bir etkenin adı olmayıp, her türlü etkeni içine alan bir kavram olarak düşünülebilir. Kur'an'da adalet engeli olarak gösterilen acıma ya da düşmanlık duygusu, aile ve akrabalık bağları, sosyo-ekonomik statü, dinî aidiyet, birer hevâ olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla "hevâ"yı, adaleti engelleyen faktörleri içine alan geniş anlamlı bir kavram olarak ifade edebiliriz.

"Hevâ"nın adalete engel alabileceği, Kur'an'da Hz. Dâvûd'un şahsında anlatılır. Burada, hevânın etkisi altına girmenin, insanı adaletsizlik yapmaya sevk edebileceğine vurgu yapılır:

*"Ona dedik ki: "Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır."*²⁸

Rivayet edildiğine göre, Hz. Dâvûd, adının Urya olduğu söylenen bir adamın karısıyla evlenmek istemiştir. Bu istek, halktan birisi tarafından değil, Hz. Dâvûd gibi güçlü bir kral, önemli bir şahsiyet tarafından yapılmıştır. Kadının kocası ise sıradan bir vatandaş idi. Hz. Davud, evlenme teklifinde bulunmakla birlikte, herhangi bir cebir ya da zorlama söz konusu değildi. Ama yine de sıradan bir vatandaşın, böyle bir teklifin altında ezilmesi mümkündür. Urya henüz Hz. Dâvûd'a bir cevap vermeden, halk arasından iki sâlih insan Dâvûd'un huzuruna çıkmışlardır. Aralarındaki bir dava için

²⁷ Ali Haydar Taner, *Psikoloji*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 187; İbrahim Alâettin Gövsa, *Çocuk Ruhunu*, M.E.B., İstanbul, s. 267; Yurdagül Mehmedoğlu, *Ahlâkî ve Dinî Gelişim*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 130.

²⁸ Sâd, 38/26.

ondan hâkimlik yapmasını istemişlerdir. Dâvud da bu davayı gerçek bir vaka zannederek, tarafları dinledikten sonra hükmünü vermiştir.²⁹ Sonra hüküm verdiği bu davayı, kendisi ile Urya arasındaki meseleye kıyaslamış, bir vicdan muhasebesi yapmıştır. Kendisine gelen davalılar arasında haksız olan kişinin yaptığını zulüm olarak nitelediğini, oysa bunun bir benzerini kendisinin de yapmak üzere olduğunu fark etmiştir. Derhal Allah'a tövbe ederek teklifinden vazgeçmiştir. Allah da onun tövbesini kabul ederek derecesini yükseltmiştir.³⁰

Yüce Allah, davalıların kıssasını anlattıktan sonra, Hz. Dâvûd'a yeryüzünde halifelik verildiğini açıklamıştır. Dâvûd'a, insanlar arasında adalet ile hükmetmesini, havâsına tâbi olmamasını tavsiye etmiştir:

Ey Dâvud! Seni yeryüzünde insanlar üzerine işlerini düzenlemen, maslahatlarını gözetmen için halife kıldık. Senden önce hakkı uygulayan peygamberler gibi, seni de onların ardından iyiliği emretmen, kötülükten sakındırman için görevlendirdik. Sana yeryüzünde mülk ve saltanat ihsan ettik. Yönetimin altındaki kimselere, kendi arzu ve isteğine göre değil, Allah'ın hükümlerini uygulamak, adaletini yerleştirmek, insanlar arasında yargıda bulunmak üzere görevlendirdik.³¹

Sen de halife olduğun müddetçe Allah'ın kulları / insanlar arasında üzerine gerekli olan hak / adalet ile hükmet. Meselâ, bir topluluğa duyduğun düşmanlık, seni adaletsizliğe sevk etmesin. Allah tarafından sana indirilen dünya ve âhirete dair

²⁹ "Sana davacıların haberi geldi mi? Hani onlar duvarı aşarak mabede girmişlerdi. Hani Dâvûd'un yanına girmişlerdi de Dâvûd onlardan korkmuştu. Onlar, "Korkma! Biz, iki davacı grubuz. Birimiz diğerine haksızlık etmiştir. Aramızda adaletle hükmet. Zulmetme ve bizi hak yola ilet" dediler. İçlerinden biri şöyle dedi: "Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken 'Onu da bana ver' dedi ve tartışmada beni bastırdı." Davud dedi ki: "Andolsun, senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemek suretiyle sana zulmetmiştir. Esasen ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip sâlih ameller işleyenler başka. Onlar da pek azdır." Dâvûd, bizim kendisini imtihan ettiğimizi anladı. Derken Rabbinden başışlama diledi, eğilerek secdeye kapandı ve Allah'a yöneldi. Biz de bunu ona başışladık. Şüphesiz katımızda onun için bir yakınlık ve dönüp geleceği güzel bir yer vardır." (Sâd, 38/21-25)

³⁰ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, V/62-63.

³¹ Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., V/90; Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, XV/124; Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, IV/532; Abdullah İbn Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, IV/38; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, VIII/216; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, III/237; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., III/56; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., VI/4093; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, VI/3031

hükümlere uy. İşte halîfe olmanın anlamı budur; sen en adil olan Allah'ın halifesisin. Kullar arasında hüküm vermede, Allah'ın emrinin hilâfına hevâya tâbi olma, nefsinin arzularının peşinden gitme, keyfine göre yargılama yapma. Gerek adaletin uygulaması konusunda, insanlar arasında hüküm vermede gerekse diğer dinî ve dünyevî işlerde, hevây-ı nefse uyma.³²

Âyette ifade edildiği şekliyle, Hz. Dâvûd, "nefsin hevâsı"ndan değil, "hevâyâ tâbi olmak"tan sakındırılmıştır. Çünkü nefis, insanı haksız hükümde bulunmaya meylettirir. Nefis hevâyâ göre davranır, haz ve zevklere meyleder. Onun tabiatı böyledir.³³ "Hevâ", insanı maddî hazlara dalmaya teşvik eder. Maddî hazlara dalmak da, kalıcı iyi ameller işlemekten, manevî mutluluğu aramaktan alıkoyar.³⁴

Hz. Dâvud'a emredilen adil olma emrinin, daha önceki âyette anlatılan olayla ilişkisi vardır. Burada, Hz. Dâvud'un uyarıldığı, evlenmek istediği kadınla ilgili meselede adil olmadığı, nefsinin hevâsına uyduğu anlaşılmaktadır.³⁵

Hevâyâ uymak seni Allah yolundan, O'nun doğru dininden, O'na itaatten saptırır. İlâhî hükümlere uymaktan uzaklaştırır. Allah'ın yolundan sapmak ise kötü azaba uğramaya sebep olur. Allah yolundan / dininden sapanlar, hüküm verme yetkisinin kendilerine ait olduğunu zannedenler, Allah'ın hükümlerinden başkasını uygulayanlar, hesap gününün dehşetini unuttukları, o günün varlığına iman etmedikleri ve o günü dikkate alarak amelde bulunmadıkları için, kendilerine çok şiddetli bir azap vardır. Burada Yüce Allah hevâyâ tâbi olmanın ve sapıklığa düşmenin sonucunu açıklamaktadır.³⁶

Hevâyâ tâbi olmanın insanı adaletsizliğe sevk edebileceğine dikkat çeken Yüce Allah, hevânın yönlendirmesinden kurtulmanın, dolayısıyla da adaleti sağlamayı önceleyen bir kişilik yapısına sahip olmanın kaynaklarını gösterir. Kur'an'a göre, hevânın etkisinden kurtulmanın çarelerinden birisi, sağlam, aktif, işlevsel bir âhîret inancına sahip olmaktır. İnsan, bir tarafta hevânın yönlendirmeleri, diğer tarafta ise adaletin gereğini yerine getirme durumu arasında bir çatışma yaşayabilir. Dindar

³² el-Mâverdi, V/90; e-Kurtubî, XV/124; eş-Şevkânî, IV/532; en-Nesefî, IV/38; el-Merâğî, VIII/216; Hicâzî, III/237; es-Sâbûnî, III/56; Yazır, VI/4093; Bilmen, VI/3031.

³³ Ebû Mansûr Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004, IV/267.

³⁴ Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997, IX/386-387.

³⁵ el-Kurtubî, XV/124; eş-Şevkânî, IV/532.

³⁶ el-Mâverdi, V/91; er-Râzî, IX/386; eş-Şevkânî, IV/532; en-Nesefî, IV/38; el-Merâğî, VIII/216-217; Hicâzî, III/237; es-Sâbûnî, III/56; Yazır, VI/4093; Bilmen, VI/3031.

bireyin âhiret bilinci, dünyadaki amellerini âhirette karşılığını göreceği inancı, adaletten yana tercih yapmasını sağlar, hevâsının isteklerini böylece bastırır.

Genel olarak hevâ ya da hevâ çeşitleri, insanı adil olmaktan alıkoyabilmektedirler. Âdil olabilmek için insanı, hevânın dürtmeleri karşısında destekleyen güçlerden birisi, sağlam Allah tasavvurudur. Allah'ı her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan bir varlık olarak tasavvur eden mümin, bu bilinçle yaşadığı müddetçe, adil olmaya gayret gösterir. Dindar birey, her davranışının Allah tarafından görüldüğü bilinci içerisinde, Allah'ın emrettiği adalet görevini, hevâsının dürtmelerine tercih edebilecek bir motivasyon kazanır:

“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”³⁷

Yüce Allah kullarından adil olma konusunda titiz davranmalarını, adaletli davranma hususunda bütün gayretlerini ortaya koymalarını, bu tutumlarını devamlı hale getirmelerini, hiçbir zaman asla zulüm yapmamalarını istemiştir. Âyette geçen “kavvâmîn” ifadesi, mubâlâğa belirttiği için, adaletin sürekli olarak, her durumda ayakta tutulmaya çalışılması gerektiğini anlatır. Yine burada Allah, hiçbir dış etkinin onları bu yoldan çevirmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Şahitliğin taraf tutmaksızın Allah rızası amaçlanarak yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Şahitlik Allah rızası için olunca, doğal olarak gerçekler bozulmadan, değiştirmeden kısmen ya tamamen gizleme gibi durumlardan uzak olur.³⁸

Hevâyâ tâbi olmak şahitlikte adaletten ayrılmayı doğurur; hüküm vermede adaletsizliği ve zulmü ortaya çıkarır. Hevâ, ya kişinin basiretini bağlar, böylece doğruyu yanlış, yanlış doğru olarak görür ya da gerçeği bildiği halde sırf hevâsı için onu terk eder. Hevâyâı terk etmek, adil kalabilmek demektir. Bu iki zıt unsurdan –adalet, hevâ-

³⁷ Nisâ, 4/135.

³⁸ el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I/242; el-Kurtubî, V/263; Hicâzî, I/440; Abdurrahman İbn Nâsir es-Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fi Tefsîri Kelâmi'l-Memmân*, Müessetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 172; es-Sâbûnî, I/310; Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset, İstanbul, 1992, I/146.

birini terk eden diğerini elde eder. Âdil kalabilmek için hevâyı terk etmek şarttır.³⁹

Şâhitlik konusunda hevâya tâbi olmayınız. Menfaat beklentisiyle ya da hissi sebeplerle şahitliği terk etmeyiniz. Hevâ yani asabiyet bağı, insanlara duyduğunuz kin gibi duygular, sizi aranızda adaletsizlik yapmaya sevketsin.⁴⁰

Hevâ çok çeşitlidir, bunlardan bazıları burada zikredilmiştir. Kişinin kendini, ailesini, akrabalarını sevmesi, şahitlik yapma durumunda fakire şefkat göstermesi, zengine ise dalkavukluk yapması, yine şahitlik ve hüküm verme durumunda kabile, aşiret, millet, vatan ve ülke taassubu, şahitlikte düşmanlara kin besleme –farklı dinden olsalar bile-, bütün bunlar hevâ çeşitlerindedir. Yüce Allah bütün bunların tesiriyle hak ve adaletten sapmayı müminlere yasaklamıştır.⁴¹

Âyette müminlere yapılan uyarılar şöyle devam eder: Allah, her durumda hepimizin yapığından haberdardır. Eğer şahitlik yapmak durumunda kalır ve hakkıyla yerine getirmezsensiz, şahitliğe konu olan meseleyi çarpıtırmanız, lafı ağzınızda gevelerseniz Allah bütün bu yaptıklarınızı bilir. Doğru şahitlikten, adil hüküm vermekten kaçınırsanız veya büsbütün şahitlikten uzak durursanız, bilin ki, Allah şahitlik ve onunla ilgili yapmış olduğunuz her durumdan haberdardır. Takındığınız tutuma göre, size dünyada ve âhirette ödül ya da ceza verecektir.⁴²

II. Yakınlık Bağları

Yakınlık bağlarını, adaleti olumsuz yönde etkileyebilen faktörlerden biri olarak ayrı başlık altında ele almamızın sebebi, onun hem sosyolojik hem de psikolojik / duygusal boyutunun olmasıdır. Çünkü aileye, yakınlara duyulan sevgi, şefkat, yakınlık hisleri bir yönüyle adaleti etkileme özelliği olan psikolojik faktörlerdir. Diğer yandan aile ve akrabalık sosyolojik bir kurumdur.

Adalet duygusunu etkileyen faktörlerden birisi, kişinin ruhsal durumudur. Bireyin içinde bulunduğu ruhsal durum onun adil davranmasına olumlu ve olumsuz yönde tesir edebilir. İnsanlar hoşlandıkları şeyleri sorgulamadan benimseme eğilimindedirler. Bu sebeple ilgi duydukları, değer verdikleri kimselere karşı tarafsız

³⁹ er-Râzî, IV/242; el-Kurtubî, V/265; es-Sa'dî, s. 172.

⁴⁰ İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997, I/578; Hicâzî, I/441; Bilmen, II/684.

⁴¹ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1997, II/776.

⁴² Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I/563; İbn Kesîr, I/579; Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I/555; Yazır, III/1495; Bilmen, II/684.

olamazlar. Meselâ, kendi ailesinden birisine ya da sevdiği bir yakınına karşı tarafsız / adil olamaz. Onun aleyhinde hakkı itiraf etmekte zorlanır. Hâkimlerin, yakınlarını yargılamamalarının özünde yatan gerçek de budur.⁴³

Soy ve yakınlık bağları insanlar için doğal bir durumdur. Haksızlığa uğrayan ya da başına felâket gelen birinin, akrabalarını yardıma çağırması, bu bağın bir sonucudur. Akrabası haksızlığa uğrayan bir kimse, bu durumdan müteessir olur ve bu haksızlığa engel olma isteği duyar. Bu durum insanlık için her zaman geçerli bir olgudur.⁴⁴ Haklı olduğu durumlarda akrabaya yardım etmenin erdem olduğu bir gerçektir. Akrabalık bağının etkisiyle, haklı olan yabancı karşısında, haksız olan akrabasına yardım etme eğilimi duyan kimseler de olmaktadır.

İnsan, kendi, nefsinin ya da yakınlarının aleyhine bile olsa, hakikati / gerçeği itiraf edebilmelidir. İnsanların adil olmalarını engelleyen durumlardan birisi, yakınlarını kayırma eğilimidir. Adaleti sağlarken, insanların bize yakınlığı yumuşatıcı ve taviz verdirici bir durum olabilmektedir.⁴⁵

Aile bağları, kan birliği, çıkar ilişkisi, sanık durumundaki kimseyle, davada şahitlik yapan kimse arasında dayanışma hissi doğurabilmektedir. Nitekim bugün ülkemizdeki uygulamalarda, kanun söz konusu bağların tesirini dikkate alarak, bu nitelikteki şahitlere şahitlik vazifesiyle aile sevgisi arasında bir tercih yapma hakkı tanımaktadır. Şahitlik yapmaya mecbur tutulmamaktadır. Çünkü şahitle sanık arasındaki dayanışma hissi, şahidi sanığın lehinde konuşmaya sevk edebilmektedir.⁴⁶

Yöneticilerin adil davranmaları, toplumun huzur ve güveni için önemlidir. Yöneticiler yakınlarını başkalarından farklı olarak kayırmamak, adil davranmak durumundadır. Fârâbî'ye göre, erdemli bir yöneticinin, adaleti seven, haksızlıktan nefret eden biri olması gerekir. Ancak bu şekilde hem kendi akrabalarından hem de başkalarından hak arayabilir, onları hakka ve adalete uymaya davet edebilir.⁴⁷

⁴³ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006, s. 119.

⁴⁴ Abdurrahman İbn Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004, I/171.

⁴⁵ Muhammed Said, *Ruh Terbiyesi*, Sûre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 110; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut, İstanbul, 1999, s. 26; Akyüz, s. 119.

⁴⁶ Faruk Erem, *Suç Bilimi Açısından Adalet Psikolojisi*, Adil Yayınevi, Ankara, 1997, s. 295.

⁴⁷ Muhammed Ebu'n-Nasır el-Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, Çev., Nafiz Danışman, M.E.B., İstanbul, 1990, s. 88; Hayrani Altıntaş, *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 313

İslâm dini, mensuplarına, adaleti engelleyen, sınırlayan bütün düşüncelerden uzak durarak insanlar arasında adil davranmayı tavsiye eder. Kur'an, adaletle ilgili, pek çok insanın kolay kolay yapamayacağı, nefsine zor gelen, ama en azından her müminin en üstün adalet ufku olarak hatırdan tutup hedef edinmesi gereken en yüce noktayı özlü ve açıkça anlaşılır biçimde dile getirir. Uzak olsun, yakın olsun herkese adaletli davranmayı emreder.⁴⁸

“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁴⁹

Bu âyette, Yüce Allah, müminlerden, adaletin gereklerini yerine getirme konusunda çok hassas davranmalarını, herhangi bir dünyevî çıkar amacıyla değil, sadece Allah'ın rızasını umarak şahitlikte bulunmalarını istemektedir. Bu şahitlik kendilerinin, anne babalarını, yakınlarının aleyhine de olsa, doğruluktan ayrılmamayı tavsiye etmektedir.⁵⁰

Başkaları hakkında adil olmak zordur, ama kişinin kendisi ve akrabalarını ilgilendiren meselelerde adil davranması çok daha zordur. Âyette, “kendiniz, anne babanız ve akrabalarınız bile olsa” kaydı, bu gerçeği ifade etme amacına yöneliktir.⁵¹

Âyette, sonuçta zararı kendinize bile dokunsa, şahitliği bütün açıklığıyla kararlı bir şekilde, doğru olarak yerine getirin, hiçbir şeyi gizlemeyin, denilmektedir. Kendi nefsi için gerçek ve hak olana rıza gösteren kimse, kendi aleyhine şahitlik yapabilir. Çünkü şahitlik, ister kendi aleyhine olsun ister başkasının aleyhine olsun gerçeğin beyan edilmesidir.⁵²

Anne baba iyilik yapılmaya en çok layık olan, insanın en çok değer verdiği kimselerdir. Kişi, anne babasının aleyhinde de olsa şahitlikten kaçınmamalıdır. Anne

⁴⁸ Afif A. Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, Çev. Mustafa Öz, Kalem Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 320; Cafer Sadık Yaran, *İslâm'da Ahlâkın Şartı Kaç*, Elif Yayınları, İstanbul, 2005, s. 123; Recep Dikici, *İslâm'ın Ahlâk Esasları*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 8.

⁴⁹ Nisâ, 4/135.

⁵⁰ Tabbâra, s. 320.

⁵¹ M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012, I/580.

⁵² el-Beyzâvî, I/242; Hicâzî, I/440-441; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, V/312.

babaya iyilik yapma eğilimi Allah rızası için şahitliğe engel olmamalıdır. Akrabalar, en çok sevgi beslenen, en çok yakın hissedilen kimselerdir. Yabancı bir kimse aleyhine olan durumlarda şahitlik yapmak insana makul gelir. En yakınlarınızın, meselâ kardeşlerinizin, çocuklarınızın aleyhine, zararlarına bile olsa şahitlik ediniz, gerçeği gizlemeyiniz, onları kayırmaya çalışmayınız. Haklı olup olmadığına bakmaksızın akrabayı kayırmak gibi duygusal bir eğilim göstererek doğruluktan ve adaletten sapmayın. Akrabayı yabancıya tercih ederek, hakkı gizleyip bozmayın.⁵³

Âyette (4/135), bireyleri adil olmaya, adil olanı bulmaya sevkeden faktörlere de vurgu yapılmaktadır. Her şeyden önce Yüce Allah bu âyette Kendi'ni adaletle özdeşleştirmektedir. Âyete göre, adaleti tercih etmek, Allah'ı ve O'nun rızasını akrabaya, zengine / fakire tercih etmektir. Âyette, Allah rızası için insanlardan adil olmaları istenmektedir.⁵⁴

Adalet sürecinde rol alan önemli unsurlardan birisi şahitlerdir. Şahidin görevi, dava konusunda bildiği, tanık olduğu şeyleri olduğu gibi, bütün açıklığıyla anlatmaktır. Fakat psikolojik ya da sosyal birçok sebep şahidin doğru tanıklık yapmasını engelleyebilmektedir. Aşağıdaki âyette buna, akrabalık bağı örnek olarak gösterilmiştir. Bu âyette bir şahidin, nasıl yemin edeceğine dair misal verilmiştir. Bu misalde şahit, akrabalarını kayırmak amacıyla şahitliği tahrif etmeyeceğine dair yemin etmektedir:

“Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut; seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıyorsanız da Allah adına, “Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde, şüphesiz günahkârlardan oluruz” diye yemin ederler.”⁵⁵

Yüce Allah bu âyette, ölmek üzere olan kimsenin yapacağı vasiyete tanıklığın hükümlerini açıklamıştır. Herhangi bir Müslüman, yolculuk esnasında yahut misafirlikte ölümünün yaklaştığını anlarsa iki Müslümanı ya da başka dinden iki kişiyi, yapacak olduğu vasiyete ve bırakacağı mirasa şahit tutar. Bu şahitler şöyle yemin ederler: “Yapacak olduğumuz şahitliğimizin, aleyhine olduğu kimse akrabamız da olsa

⁵³ Ebû Muhammed Abdulhak İbn Gâlib İbn Atıyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 1993, II/122-123; el-Kurtubî, V/263; İbn Kesîr, I/578; Hicâzî, I/441; Yazır, III/1495; Bilmen, II/684; M. Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2006, III/273.

⁵⁴ İlhami Güler, *İtikattan İmana*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2009, s. 157-158.

⁵⁵ Mâide, 5/106.

doğruluktan ayrılmayacağız. Allah'ın hakkı olan şahitliği gizlemeyeceğiz, eğer gizlersek günahkârlardan olalım.”⁵⁶

Şahitlerin önemli sorumluluklarından birisi, sözlerini yakın akrabalarının hatırı için bile olsa, hiçbir bedel karşılığında satmamaktır. Rüşvet veya haksız bir bedel almak için yemin etmemelidir. Karşılığında bir çıkar hırsıyla, mal ve benzeri dünya menfaati elde edebilmek için yalan yere Allah'a yeminde bulunmamalıdır. İnsanların Yüce Allah'ın adına duydukları saygıyı kendi çıkarı için istismar etmemelidir. Kendisiyle hakkında şahitlik yapacağı kimseyle arasında yakınlık bağı bulunsa bile, onları koruyup gözetme niyetiyle haktan ayrılmamalı, onların lehine yalan yere şahitliğe kalkışmamalıdır. Burada özellikle yakınlık bağından bahsedilmesinin sebebi, insanın onlara olan meylinin, düşkünlüğünün fazla olması ve onların uğruna başkalarını aldatmaya yönelebmesidir. Şahitlerin bir diğer sorumluluğu, Allah'ın huzurunda şahit oldukları için hiçbir şeyi gizlememektir. Şahitler, korunması ve yeri geldiğinde açıklanması Allah tarafından emredilen, insanın boynunun borcu olan şahitliği çıkar amacıyla yerine getirmekten kaçınmamalıdır. Aksi takdirde yani şahitliği gizlemesi, değiştirmesi, bozması halinde günahkârlardan sayılacaklarını kabul etmektir.⁵⁷

Kur'an'a göre, insana düşen görev, hangi konum ve koşulda bulunursa bulunsun adaleti korumaktır. İnsanlar psikolojik olarak kendi akrabalarını koruyup kayırma eğilimi gösterirler. Onların aleyhine olabilecek bir duruma rıza göstermezler. Fakat Kur'an'ın bu konuda ortaya koyduğu temel ilke, ister şahitlik konusunda, ister diğer meseleler hakkında konuşurken, akraba olanlarla olmayanlar arasında ayrımcılık yapılamayacağını karara bağlar. Şahitliğin doğru yapılmasında akraba ile akraba olmayan arasında fark gözetilmemesini ister:

“Rüşdüne erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. Biz herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutarız. (Birisi hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa âdil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt almanız diye emretti.”⁵⁸

Yüce Allah, alışveriş yaparken ölçü ve tartıda hile yapmayı yasaklamıştır. Ölçüyü ve tartıyı tam yapacaklar, hak ve adaletten sapmayacaklardır. Metreleri ölçenler

⁵⁶ Ateş, III/77-78.

⁵⁷ el-Mâverdî, II/76; er-Râzî, IV/453-454; el-Beyzâvî, I/286; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1994, III/244-245; es-Sâbûnî, I/370; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 217; Bilmen, II/835-836.

⁵⁸ En'âm, 6/152.

veya terazinin başında duranlar yahut ölçüyle alıp verenler yaptıkları işe özen göstere-göstereceklerdir. Satın alırken ve satarken yerine getirilmesi gereken eşitlik ve adalet, insanların güç ve imkânları ölçüsündedir. İnsan kasıtsız olarak terazinin kefesini tam olarak dengeleyemez veya metreyi bir iki milim eksik yahut fazla tutabilir. Bununla birlikte Allah, alışverişte ölçerken, tartarken kullarına güçlerinin yetmeyeceği şeyi yüklemeyiz. Yüce Allah, “Biz, hiçbir cana gücünün üstünde bir şey teklif etmeyiz.” buyurarak kasıtsız olarak yapılan hataların günah olmadığını belirtmiştir. Ölçüde ve tartıda adil ve doğru olmak için elinden geleni yapmak, bütün gayretini ortaya koymak, iyi niyetle hareket etmek kaydıyla, kasıtsız olarak yapılan yanlışlıklardan, istenmeyen hatalardan dolayı insanın sorunlu olmayacağına işaret etmiştir. Âyette yerine getirilmesi istenen adalet, insanın güç ve imkânları sınırları içerisinde olmalıdır. Gücünün dışında, kasıtsız olarak adaletsizlik söz konusu olursa, hata yaparsa, onun için bir sorumluluk, günah yoktur; Allah onu bağışlar.⁵⁹

Kur’an’da, adil olmanın emredilmesinin ardında “Biz, hiçbir cana gücünün üstünde bir şey teklif etmeyiz.” açıklaması gelmiştir. Adaleti gözetme konusunda, fazla ya da eksik yapmadan güç ve imkânları sonuna kadar kullanmak tavsiye edilmiştir. Çünkü adaleti tam olarak gözetmek / gerçekleştirmek zor bir iştir.⁶⁰

Âyette, ölçü ve tartıya tam olarak adil bir şekilde uyulması emredilmiştir. Ancak öyle durumlar olabilir ki, ölçü ve tartıda tam bir adalet sağlanamayabilir. İşte bu gibi durumlar karşısında hiç kimseye gücünün üstünde bir sorumluluk yüklenmez. Birey ancak gücünün yettiği şeylerden sorumludur.⁶¹

Genellikle insanlar, yakın akraba söz konusu olduğunda ne pahasına olursa olsun onun tarafını tutmaya, onun lehinde konuşmaya eğilim gösterirler. İşte bu sebeple âyette “akraba” vurgusu yapılmıştır. Yüce Allah, “Akrabanız aleyhinde bile olsa, söylediğiniz zaman adil olunuz, gerçeği beyan ediniz, doğruluktan ayrılmayınız.” buyurarak, yalancı şahitliği yasaklamıştır. Mümin, konuştuğu zaman adaletle konuşmalıdır. Şahitlik yaparken, hüküm verirken, bir haberi naklederken, birisinin kişiliği hakkında tanıklık ederken –cerh ve ta’dîl- ya da diğer konularda konuşurken söylediği söz kendisi, anne babası, akrabaları aleyhine bile olsa, onu söylerken adil

⁵⁹ İbn Kesîr, II/197; el-Kâsimî, III/466; Hicâzî, I/682-683; ez-Zuhaylî, VIII/99; es-Sâbûnî, I/429; el-Mevdufî, I/502; Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, III/261; Mahmut Toptaş, *Kur’an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993, III/174.

⁶⁰ el-Kâsimî, III/466.

⁶¹ Şimşek, II/238.

olmalıdır, gerçeği beyan etmelidir. “Bu akrabadandır, bu ise yabancıdır”, “bu dosttur, bu ise düşmandır” diye taassup göstermemeli, taraf tutmamalıdır. Aksine insanlar arasında eşit davranmalıdır. Söylemesi gerekeni eksik ya da fazla söylememelidir. Diyelim ki, birisinin anne babası ile komşusu anlaşmazlığa düşmüşler. Kişi, anne babasının haksız, komşularının ise haklı olduğunu bilmektedir. Bu durumda anne babasına “haksızsınız” sözünü söyleyebilmelidir.⁶²

Kendi akrabasının aleyhine bile olsa tanıklığı ve suçlunun tespitini adil bir şekilde yapmanın Kur'an'daki örneğini Hz. Yûsuf kıssasında görürüz. Hz. Yusuf Mısır'da köle olarak kaldığı yöneticinin sarayında, yöneticinin eşi tarafından cinsel birlikteliğe davet edilmiştir. Bu daveti reddeden Yusuf, yöneticinin karısından kaçmak için kapıya doğru koşarken ve kadın onu tutmak için ardından yetişmeye çalışırken, beklenmedik bir şekilde kocasıyla karşılaşmıştır. Kadın, kendini kurtarabilmek için, genç köle Yusuf'un kendisine kötülük yapmak istediğini kocasına söylemiştir. Yusuf ise, kendisini davet edenin kadın olduğunu iddia etmiştir. İşte bu davada “şahitlik” – bilirkişi- eden kişinin kadının bir akrabası olduğu ve kadını aleyhinde tanıklık yaptığı Kur'an'da anlatılır:

“Yûsuf, “O, benden arzusunu elde etmek istedi” dedi. Kadının ailesinden bir şahit de şöyle şahitlik etti: “Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf) yalancılardandır.” “Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir.” Kadının kocası Yûsuf'un gömleğinin arkadan yırtıldığını görünce, dedi ki: “Şüphesiz bu, siz kadınların tuzağıdır. Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür.”⁶³

Davada hakemlik yapan, bilirkişi rolünde delillerin açığa çıkmasını sağlayan kimsenin kadının akrabası olması, onun aleyhinde ortaya koyduğu delilleri daha etkili ve bağlayıcı kılmıştır. Yusuf'un suçsuzluğunu daha iyi göstermiş ve sanıklık durumunu ortadan kaldırmada daha etkili bulunmuştur. Kadın hakkında yaptığı açıklamayı daha kabul edilir hale getirmiştir. Akralılık bağına rağmen akrabası olan kadının aleyhine deliller ortaya koyması onun sözünü pekiştirir. Çünkü normalde bir insan akrabasının başına bir kötülük / zarar gelmesini istemez.⁶⁴

Kendi aleyhine de olsa doğruluktan ayrılmamak, adil olmanın bir gereğidir.

⁶² ez-Zemahşerî, II/76-77; el-Kurtubî, VII/89; eş-Şevkânî, II/222; el-Kâsimî, III/466; ez-Zuhaylî, VIII/100; es-Sâbûnî, I/429; Ateş, III/261; Toptaş, III/175; Şimşek, II/238.

⁶³ Yusuf, 12/26-28.

⁶⁴ ez-Zemahşerî, II/441; er-Râzî, VI/446; en-Nesefî, II/312; el-Beyzâvî, I/481; es-Sâbûnî, II/48.

İnsanlar arası ilişkilerde kendi ya da mensup olduğu gurubun çıkarlarına teres düşen bir öneride bulunmak, muhataplar üzerinde daha inandırıcı ve güvenilir olur.⁶⁵

III. Sosyo-Ekonomik Sebepler

Adalet, kimsenin hatırına, gönlüne bakmadan sadece hakkı ve gerçeği gözetmektir. Adalet ilkesi üzerinde yücelen İslâm toplumlarında, güçlü ile zayıf, zengin ile fakir, alim ile cahil adalet karşısında aynı eşitliğe sahiptir. Böyle bir toplumsal yapıda yöneten ya da yönetilen olsun hiçbir bireye imtiyaz tanınmaz. Dağdaki bir çobanla devlet başkanını adalet karşısında bir görür; aynı suçu işlediklerinde her ikisine de aynı cezayı öngörür. İslâmî öğretiyeye göre, en üst statüdeki yöneticiye bile –eğer suçluysa– Allah adına hukuk karşısında ceza uygulamada tereddüt gösterilmez. Hukuk karşısında herkes eşit kabul edilir; adam kayırma yasaklanmıştır. Zayıf, haklı olduğu müddetçe toplumun desteğini arkasında görür. Kuvvetli, kötülük ve haksızlık yaptığı müddetçe, toplumu karşısında bulur; sahip olduğu kuvvet ona ayrıcalık sağlamaz.⁶⁶

Yalnızca güçlüler için söz konusu olacak adalet, adaletsizliktir. Adalet güce değil, hak eşitliğine dayanır; kuvvetlilerin gücüne değil, bireylerin eşitliğine saygıyı esas alır.⁶⁷

Eski toplumlarda, yabancı, mağlup, esir gibi sınıflar haklarından mahrum edilmişlerdir. Adaleti sadece kendi topluluğuna özgü bir hak olarak görenler olmuştur. Hatta bütün vatandaşların eşit haklara sahip olmaları gerektiği düşüncesinin hâkim olmadığı toplumlar vardır. Tarih boyunca, toplumların seçkinler ve diğerleri şeklinde tabakalara ayrıldıkları bilinmektedir. Bu tarz bir dünya görüşünü benimseyen din, millet ve bölge mensuplarına rastlamak mümkündür. Kimsenin bir şey söylemeye cesaret edemediği hükümdarlar, hesap sorulmayan din adamları sınıfı, hep bu tür toplumlarda ortaya çıkmıştır. Kendilerini asil kabul eden bu sınıflar, kendilerini halktan üstün görmüşlerdir. Tarihte bazı toplumlarda, sabit kanunların mevcut olmadığı dönemlerde, suçlulara verilen cezaların mensup olduğu sınıflara göre değiştiği kaydedilir. Bu toplumlarda, verilecek cezalarda suçlunun mensup olduğu sınıf etkili olmuştur. Asiller çok ağır suçlardan hafif cezalarla kurtulur ya da affa uğrarlarken, halk

⁶⁵ Ahmet Koç, *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed: Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005, s. 185.

⁶⁶ Abdülkerim Zeydân, *İslâm Davetçilerine*, Çev. Nezir Demircan, İktbal Yayınları, Ankara, 1977, s. 153; Abdulkadir Sezgin "İslâm'da Adalet Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet Dergisi*, sayı 22/3, 1986, s. 46; A. Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1968, s. 255; Halûk Nurbaki, *Sozsuz Nur*, Damla Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 97.

⁶⁷ Andre Comte-Sponville, *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 103.

tabakasından olanlar, ibret teşkil etsin diye şiddetli cezalara çarptırılmışlardır.⁶⁸

İslâm'dan önce Araplar Arabistan'ın orta yerlerinde kabile hayatı yaşıyorlardı. Arap toplumunda adalet işlerinin yürütülmesinin sağlam temellere dayanmadığı söylenir. Her bölgenin kendine göre bir düzeni vardı. Bu bölgelerde gücün üstünlüğü hüküm sürüyor, her yerde imtiyaz ve benlik öne çıkıyordu. Araplar, kuvvete dayanmayan adaletle alay ederlerdi. Uygulamada esas alınacak yazılı hukuk kuralları bulunmadığı için çıkan sorunların halledilmesi hakemlere düşerdi. Ancak varılan kararlar kesin ve bağlayıcı olmazdı. Güçlü olanlar, kendi aleyhlerine verilen kararlara uymayabiliyordu. Genellikle güçsüzler, zayıflar suçlu çıkartılırdı.⁶⁹

Adalet, insanların yasalar önünde eşit kabul edilmeleri ve adil bir şekilde yargılanmalarıdır. Aristo'nun adalet kavramında ise, farklı anlayış söz konusudur. Aristo'ya göre, eşit uygulama ancak eşit insanlar arasında söz konusu olabilir. Mallar ve şerefler, herkesin toplumdaki konumuna göre dağıtılır. Şu halde insanlar arasında ırk, soy, nesep, mezhep ve benzeri farkların gözetildiği bir toplumda sadece aynı sosyal tabakadan olanlar eşit sayılırlar. Köleler ile efendiler ayrı kanunlara göre yargılanırlar. Aristo, "Köleler ve efendiler bir değildir; bu nedenle ikisinin adaleti ayrı olmalıdır." görüşünü ileri sürer. "Aristokrat" tabiri de Aristo'nun bu yaklaşımından türetilmiştir. Bu anlayışa göre, kendini önemli ve değerli sayan insanlar vardır. Efendiler, kölelerinden farklı oldukları için onların yargılanmalarının farklı olması gerektiğine inanılır. Bu yaklaşım tarzı, pagan kültürlerin özelliklerindedir. Bu tür toplumlardaki hâkim değer, "güçlülerin adaleti" olmaktadır. Onlar bir şekilde adaletin elinden kurtulmanın yolunu bulurlar.⁷⁰

Eski çağlardan verdiğimiz örneklerin benzerlerini çağımızda da gözlemlemek mümkündür. Örneğin, zaman zaman Amerika'daki köktenci örgütler, mahkemelerde adil biçimde yargılanmayan ırksal azınlık gurubu üyeleri adına seslerini yükseltmişlerdir. Amerika'da adalet alanında polis sayısında siyah memur sayısının az tutulması, yasaların uygulanmasında siyahlara katı davranılması kurumsal ırkçılık ör-

⁶⁸ Hüsnü Gider, *Genel Kriminoloji ve Adalet Psikolojisi*, Devrim Matbaası, Ankara, 1961, s. 93; A. Hamdi Akseki, *İslâm Fıtrî Tabii ve Umumî Bir Dindir*, Sebül Yayınları, İstanbul, 2004, s. 502; Gövsa, s. 267.

⁶⁹ Abdurrahman Azzam, *Allah'ın Peygamberlerine Emânet Ettiği Ebedî Risâlet*, Çev. H. Hüsnü Erdem, Diyanet İşleri Başkanlığı Neşriyatı, Ankara, 1948, s. 67; Hüseyin Algül, "Hz. Muhammed (S.A.V.)'in Adaleti", *Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 31/3, 1995, s. 28.

⁷⁰ Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 71; Mustafa Gündüz, *Ahlâk Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 210; Güngör, s. 107.

nekleri arasında gösterilir.⁷¹

Bazı insanlar sadece kendi başarı ve menfaatlerinin peşinde oldukları için, ister küçük ister büyük olsun, yapılan adaletsizlikleri haksızlıkları her zaman suçlamazlar. Eğer zalimler başarı sağlarsa, onların alkışlandığı görülür. Eğer zulüm başarısızlıkla sonuçlanır, zalim gücünü kaybederse suçlanır. Bizzat zulme uğrayanlar, zulmü nefretle karşılar ve suçlarlar. Zulme uğrayanla, zulmü yapanların dışında kalanlar ise, bazen zalimlerin sahip olduğu güce hayranlık duyarlar.⁷²

Bazı insanlar mücadele ve çatışmadan uzak durmayı, acı vermeyen, bedel ödemeyi gerektirmeyen çözümlerden yana olmayı tercih ederler. Gerçeklerle yüzleşmeye cesaret bulamayan bu tip insanlar adil düşünüp davranamazlar. Oysa insanlara adalet dağıtmakla görevli kişiler, menfaat bağından uzak, çevre korkusundan, makam kaygısından arınmış olarak yargılama yapmalıdırlar. Bir toplumda ceza yasalarının, insani ve adil bir hukukun yanında, kimseye zulmetmeden adaleti uygulayan cesur ve şerefli hâkimlere de ihtiyaç vardır.⁷³

Bazen insanlar şahsi zarara uğramakta çekindikleri için şahitlik yapmaktan uzak dururlar. Meselâ, köylerde, küçük yerleşim birimlerinde güç ve nüfûz sahibi olan kimseler aleyhine şahitlik etmekten korkan, bu sebeple gerçeği gizleyen ya da yalan söyleyen şahitlere rastlanmaktadır.⁷⁴

İslâm'da adalet ve eşitlik ilkesi, zengin-fakir, güçlü-zayıf arasında büyük oranda gerçekleştirilmiştir. Bu durum dinî hayatta ve günlük uygulamalarda somut bir şekilde görülmüştür. İslâm tarihi, sıradan insanların, zayıfların haklarının güçlü kimselere karşı, başarılı bir şekilde korunduğunun örnekleriyle doludur.⁷⁵

Mümin bir kimsenin, herkese hukuk önünde eşit davranması, makam, mevki farklarından dolayı insanlara ayrıcalıklı muamele etmemesi, zengin fakir ayrımı yapmaması onun imanının gereklerinden birisidir. Bazen aleyhinde şahitlik yapılacak kimse, kendisinden menfaat beklenilecek ya da kötülüğünde çekinilecek birisi

⁷¹ Fritz Pappenheim, *Modern İnsanın Yabancılaşması*, Çev. Salih Ak, Phoenix Yayınları, Ankara, 2002, s. 38; Hacer Harlak, *Önyargılar*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 35.

⁷² Topçu, *Ahlâk*, s. 93-94.

⁷³ M. Zerrin Akgün, *İlim Bakımından İslâmiyet*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1955, s. 93; Ali Şeriatî, *İslam Ekonomisi*, Çev. Kenan Çamurcu, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 169; Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 119; Hökelekli, s. 53.

⁷⁴ Erem, s. 294.

⁷⁵ K. G. Saiyidain, *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, Çev. Necmettin Tozlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, s. 121.

olabilmektedir. Ya da merhamet gösterilecek, acınacak bir fakir de olabilmektedir. Bu gibi durumlarda zenginin memnuniyet ve hoşnutluğunu umarak, fakirin çaresizliğine acıyarak şahitlikten uzak durulmamalıdır.⁷⁶

Yüce Allah, insanların adaletten ayrılmalarına sebep olan sosyal ve ekonomik sebeplere dikkat çekmiştir.⁷⁷ Toplumda bireyler ya da tabakalar arasında ekonomik farklılıklar zengin, fakir, orta sınıf gibi oluşumlar meydana getirir. İnsanların bu çeşit guruplara karşı beslemiş olduğu duygular, onlarla ilgili beklentileri ya da onları gücü yahut güçsüzlüğü karşısında hissettiği şeyler, adalet konusundaki tutum ve davranışlarına tesir eder. Yüce Allah Kur'an'da adaletle ilgili evrensel esasları belirlerken, insanın birtakım zaaflarının olabileceğini, zengin ya da fakir biriyle karşı karşıya geldiğinde çeşitli duyguların etkisi altında kalabileceğini açıklamıştır:

“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”⁷⁸

Hakkında tanıklık yapılan kişi zengin birisi olup, şahidin ondan bir beklentisi olabilir. Hoşnutluğunu kazanmak için onun aleyhine şahitlik yapmaktan çekinebilir. Parasının hatırına, menfaat ümidiyle, çıkar sağlama amacıyla zenginin tarafını tutup fakiri haksız çıkarma cihetine gidebilir. Sırf zengin olduğu için zengini korumaya kalkabilir. Bazen insan, zenginden korktuğu için, zararından emin olmak niyetiyle onun lehinde tanıklık yapmak ister; aleyhinde tanıklık söz konusu olması halinde bundan kaçınır. Yüce Allah, bu gibi durumlarda müminlere şu tavsiyeyi yapmaktadır: Zengin bir adamın sizi onun lehine ya da aleyhine sonuçlanacak bir önyargıya sürüklemesine izin vermeyin.⁷⁹

Hakkında şahitlik yapılan kişi fakir olup şahit merhamet duygularının etkisiyle fakirden yana tavır takınabilir. Fakire acıdığından, sevgi, şefkat ve merhamet beslediğinden onun lehine şahitlik yapabilir ya da aleyhine olan durumda şahitlikten

⁷⁶ Tabbâra, s. 320; Aydın, s. 152.

⁷⁷ Buladı, s. 28.

⁷⁸ Nisâ, 4/135.

⁷⁹ ez-Zemahşerî, I/563; el-Kurtubî, V/265; eş-Şevkânî, I/660; Hicâzî, I/441; Esed, s. 171; Bilmen, II/684; Ateş, II/380; Toptaş, II/337; Şimşek, I/580.

kaçınabilir, onu korumak amacıyla bildiğini, gördüğünü gizleyebilir. Yüce Allah, böyle durumlar karşısında müminlere, “Yersiz bir merhamet duygusuna kapılarak hakikati gizleme pahasına yoksul kimseyi kayırmayın.” tavsiyesinde bulunmaktadır.⁸⁰

Şahitlik yapmanın gayesi, içinde hiçbir korku, kişisel çıkar ve taraf tutma olmaksızın Allah’ın rızasını kazanmak olmalıdır.⁸¹

Bir gurup âyette Yüce Allah, adaletin yanında bazı olumlu sosyal davranış ilkelerini açıklar. Bunlardan birisi de, sosyolojik etkiler sebebiyle, koşul ve şartlara göre tavır tutum değiştirerek yeminlerin bozulmasıdır. Örneğin, yeminle bir birey ya da topluluğa verilen söz, onlarla yapılan antlaşma, daha güçlü bir topluluk etkisiyle bozulmamalıdır. Güçlü bir birey ya da topluluktan temin edilecek yararı yahut gelebilecek zararı hesap ederek, yeminle pekiştirilerek verilen sözleri bozmak Allah tarafından kınanmıştır. Bu olguyu, aynı âyet gurubunda bahsi geçen “adalet ilkesi” için de genelleyebiliriz. Bir topluluğun gücünden çekinerek, korkarak⁸² kişi ya da toplumların haksızlığa uğramalarına göz yummak ilâhî ölçülere göre bir erdemsizliktir:

“Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor. Antlaşma yaptığınız zaman, Allah’a karşı verdiğiniz sözü yerine getirin. Allah’ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı bilir. Bir topluluk diğer bir topluluktan daha (güçlü ve) çoktur diye yeminlerinizi aranızda bir hile ve fesat sebebi yaparak, ipliğini iyice eğirip büktükten sonra (tekrar) çözüp bozan kadın gibi olmayın. Allah, bununla sizi ancak imtihan eder. Hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri kıyamet günü size elbette açıklayacaktır.”⁸³

⁸⁰ ez-Zemahşerî, I/563; İbn Kesîr, I/578; eş-Şevkânî, I/660; Hicâzî, I/441; Esed, s. 171; Bilmen, II/684; Ateş, II/380; Şimşek, I/580.

⁸¹ el-Mevdudî, I/340.

⁸² Adaletle etki eden önemli duygulardan birisi korkudur. Bu duygu yargı gücünü yok ettiği gibi, adaleti de ortadan kaldırabilir. Korku, insanın değerlendirme yapabilme mekanizmasının işlevini yerine getirmesini zorlaştırır. Kendini kuşatılmış hissetme ya da gerçekten kuşatılmış olma durumu, insanın adil olmasının önündeki engellerden birisidir. Kendini çaresiz ve korunmasız hissetmek, bireyi kendini savunmaya yönelttiği için, zihni işlemez hale getirir. Yine çevresinin sarıldığını düşünen insan, karşısındaki insanlar hakkında yanlıyla dolu kanaatler geliştirir. Bunun sonucunda yanlış yargılarla hareket ederek, hatalı davranışlar sergiler. Kuşatılmışlık duygusu bir tür zihinsel körlük oluşturduğu için kişinin olaylara bütüncül ve tarafsız bakmasını engeller. Düşünce algısı bozulan bir insan adil davranmakta zorlanır. (Tahhan, *Duyguların Dili*, s. 120-121)

⁸³ Nahl, 16/90-92.

Sosyo-ekonomik sebeplerle adaletin gereklerinin yerine getirilmemesini ilke olarak kabullenmek bir dereceye kadar mümkündür. Bilişsel olarak bunun bir gerçeklik olduğunu savunmak zor değildir. Ama iş başa düştüğünde, böyle bir durumda adil davranmaya sıra geldiğinde insanlar zorlanabilmektedirler. Nitekim Hz. Peygamber döneminde sosyal statüsü yüksek bir kadın hırsızlık suçu işlediğinde, kadının mensup olduğu kabilesi, adaletin uygulanmasını kabullenmekte zorlanmışlardır. Soylu olmasından dolayı söz konusu kadına adalet karşısında ayrıcalık tanınmasını istemişlerdir. İşte bu noktada Hz. Peygamber adalet uygulanırken iç ve dış etkilerin tesirinde kalınmaması yönünde kararlı bir duruş sergilemiştir.

Hz. Peygamber bir an bile adalet ve insafın gereklerinden ayrılmamıştır. İnsanlar arasında mevki veya soya dayalı farklı hükümler vermenin adalete aykırı olduğunu vurgulamıştır. Onun nazarında hak bakımından zengin fakir, efendi köle ayrımı olmamıştır. Herkesi insan olarak ve hukuk açısından eşit görmüştür. İnsanlar arasında herhangi bir sınıf, insan ya da kabileye ayrıcalıklı muamele etmemiştir. İnsanlar arasında adalet dağıtmak durumunda kaldığında, tarafsızlığını muhafaza etmiş, bu konuda asla taviz vermemiştir.⁸⁴

Anlatıldığına göre, Mahzum oğulları kabilesinden bir kadın hırsızlık yapar. Doğal olarak kadının ceza olarak elinin kesilmesine hükmedilir. Kabile mensupları, asiller sınıfından olan bu kadını elinin kesilmesine razı olmazlar. Onun affedilebilmesi için Hz. Peygamberle kimin konuşabileceğini araştırır. Ancak, kimse bu meseleyi Hz. Peygambere açıklamaya cesaret edemez. En sonunda Hz. Peygamberin çok sevdiği Üsâme İbn Zeyd'i araya koyarlar. Üsâme, Hz. Peygamberden, kadının affedilmesini ister. Bunun üzerine Hz. Peygamber hutbe tarzında bir açıklama yapar.

"Sizden önceki toplulukların helâk edilmelerinin sebeplerinden birisi şudur: Onlar -İsrâil Oğulları-, içlerinde bulunan mevki sahiplerinden birisi hırsızlık yaptığı zaman serbest bırakır, ona dokunmazlardı. Güçsüz, kimsesiz biri hırsızlık yapınca ona ceza uygularlardı. Eğer hırsızlık yapan kimse Mahzûm oğullarından değil de, kendi kızım Fâtıma bile ıslaydı ona el kesme cezası uygulardım."⁸⁵

Hadiste, hırsızlık yaptığı söylenen kadının toplum içerisinde saygın bir konumu vardı. Bu konumundan yararlanan kadın, kamuya ait malı zimmetine geçirmiştir.

⁸⁴ Akseki, *İslâm Fitrî Tabî ve Umumî Bir Dindir*, s. 502; Abdullah Draz, *Kur'an'a Giriş*, Çev. Salih Akdemir, Ankara, 2000, s. 25; Polater, s. 215.

⁸⁵ Buhârî, Enbiyâ, 54, Meğâzî, 53, Hudûd, 12; Müslim, Hudûd, 8; Tirmizî, Hudûd, 6.

Durum ortaya çıkınca hukukun öngördüğü cezadan kurtulmanın yolları aranmıştır. Peygamberin sevdiği kimselerden olan Üsâme'nin aracılık yapması istenmiştir. Fakat Hz. Peygamber hiç kimsenin hatırına, gönlüne ya da kadının sosyal statüsüne bakmadan adaletin gereğinin yerine getirilmesini istemiştir. Yapılan bu, adaletten ayrılma teklifi Hz. Peygambere ağır gelmiştir. O hiçbir zaman adaletten ayrılmamış, bu konuda hissi davranmamıştır.⁸⁶

Adalet herkesi kuşatan bir gerçekliktir, onun insanlara olan mesafesinin ölçütü sadece hak ve haklılıktır. Güçlülerin affedilmesi, zayıfların cezalandırılması zulümdür. Bu alandaki sosyal erozyona dikkat çeken Hz. Peygamberin, "Benim kızım bile yapsa, ona da aynı cezayı uygulardım" sözü, "herkes için adalet" anlayışını açıkça vurgulamaktadır. Bir insanın eşi ya da çocuğu birini öldürse ya da yaralasa, onların da yargılanmasını istemelidir; onlar hakkında da adil olmalıdır.⁸⁷

Hz. Peygamberin, suçlu bir kadının adaletin elinden kurtarılması için yapılan girişim karşısında evrensel olarak nitelenebilecek bir hutbe okuması, adalet alanındaki üst düzey duyarlılığını ortaya koymaktadır. Yasaları ihlal eden kim olursa olsun, hatta bir yakını, çok sevdiği kızı bile olsa, adil davranacağını açıkça ilan etmektedir.⁸⁸

Medenî haklar bakımından İslâm, kanun önünde yönetici ile sıradan bir vatandaş, zengin ile fakir arasında ayırım gözetmez, farklı davranmaz. Aynı kanun, sosyal ya da siyasal konumlarına bakılmaksızın herkese uygulanır. Bu kuralın istisnası yoktur. Allah Resûlü ve onun nesli de bu kurala tâbidir.⁸⁹

Hadisin, verdiği önemli mesajlardan birisi de, adaleti kaybeden bir toplumun istikrarı kaybedecek olmasıdır.⁹⁰

Davalı ile davacı arasındaki sosyal statü farkından yani davacının cariye, davalının ise hür bir insan olmasından dolayı adaletin gerektirdiği cezayı kabullenemeyen ve taviz isteyenlere karşı Hz. Peygamber, ısrarla adaletin yerine getirilmesini emretmiştir. Olay şöyle gelişmiştir:

⁸⁶ M. Yaşar Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2008, s. 106-107; Recep Kılıç, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2011, s. 50.

⁸⁷ Ali Akyüz, *Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 156-157; Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, s. 105.

⁸⁸ Buladı, s. 28-29.

⁸⁹ Rahman, s. 109.

⁹⁰ Cevdet Said, *İslâmî Mücadelede Bilginin Gücü*, Çev. Abdullah Kahraman, Pınar Yayınları, İstanbul, 1997, s. 82.

er-Rubbeyyi bint en-Nadr isimli bir kadın, bir cariyenin yüzüne vurmuş ve dişini kırmıştı. Buna karşılık cariyenin ailesi kisas uygulanmasını istemişti. Hz. Peygamber de kisas yapılmasını emretmişti. er-Rubeyyi'in kardeşi olan Enes İbn en-Nadr, -Hz. Peygambere yakın ve sahabenin önde gelenlerinden birisidir- Hz. Peygambere gelerek söz konusu kisasın uygulanmamasını istedi. "Ey Allah'ın elçisi, seni gerçeğe gönderene yemin olsun ki, Rubeyyi'in dişi kırılmayacak!" dedi. Hz. Peygamber, "Allah'ın kitabı kisas yapılmasını istiyor!" karşılığını verdi. Tam bu sırada cariyenin ailesi gelmiş ve kisas yerine tazminat ödenmesini kabul ettiklerini açıklamışlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber de tazminat ödenmesine hükmetti.⁹¹

Hz. Peygamber, aralarında sosyal statü farkı bulunan iki kişi arasındaki davada adaletin gereğinin yerine getirilmesini emretmiştir. Alt sosyal tabakadan olan, haklı durumdaki birinin lehine, üst tabakadan olan, haksız durumdaki kişinin ise aleyhine adaletin uygulanmasını istemiştir. Üst tabakadaki kişinin lehine olacak şekilde, adaletin uygulanmasına razı olmayanlara taviz vermemiştir.

IV. İnanç / Din Bağı

İnanç bağı aslında yukarıda ele aldığımız sosyo-kültürel sebeplerden birisidir. Kur'an'ın, inanç bağını adaleti engellemeye bahane yapma konusunu, özel olarak vurgulaması sebebiyle konuyu ayrı bir başlık altında ele almayı uygun bulduk.

İnsanlar dünyaya geldikleri andan itibaren insanlık haklarının tümünden hiçbir kayda tâbi tutulmadan yararlanırlar. Arap ya da Acem, Müslüman ya da gayr-ı Müslim, putperest, Sâbîi ya da Yahudi olsun aralarında ayırım yapılmaz. İnsan olma özelliği altında adalet olgusu çerçevesinde bütün haklardan yararlanırlar. Adalet, farklı, hatta karşıt çıkarları olan insanlar arasında hakka uygun bir denge oluşturulması durumudur. Her dinden, kavimden, düşünceden insanların can, mal, namus güvenliğinin, din ve düşünce hürriyetinin kutsal sayıldığı, korunduğu, uygulandığı düzenin adaletle dayandığı kabul edilir.⁹²

Körü körüne fanatik bağlanmalar, adil olmayan bağlanmalardır. Fanatizm, adaletin yerleşmesinde ve dağıtımında engel teşkil eden faktörlerden birisidir. İnsanlar bazen adaleti savunurlarken, "herkes için adalet" ilkesini göz ardı ederler. Adalet,

⁹¹ Buhârî, Sulh, 8.

⁹² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara, 1997, s. 12; Ahmet Akgül, *Mesaj ve Metot: İletişim ve İşbirliği Sanatı*, Kültür Yayıncılık, İstanbul, tsz., s. 226-227; Yaşar Nuri Öztürk, *Yeniden Yapılanmak*, Yeni Boyut, İstanbul, 2000, s. 78.

sadece kişinin kendi çıkarına, güçlü olana ya da kendi fanatik taraftarına, kısacası belli kimselere yönelik olmamalıdır.⁹³

Önyargılı olmak, adaletin ortaya çıkmasını engelleyen faktörlerden birisidir. Peşin hükümler, kişiyi eksik ve hatalı bilgilerden hareketle genelleme yapmaya, başkalarına karşı olumsuz tutum geliştirmeye ve düşmanca davranmaya sevkeder. Önyargıları besleyen şey, körü körüne bağlılıktır. İdeolojik saplantıları olan kişiler kendileri gibi düşünmeyenleri düşman kabul ederler. Saplantılı kişiler, zihinsel sorgulama yapmadıkları için eleştirel bilgiye ulaşmada güçlük çekerler. İnsanın yargı gücünü zayıflatan, aklını perdeleyen önyargı, adalet duygusuna zarar veren, bireyi yanlış yargıya sürükleyen etkenlerdendir.⁹⁴

Adaletin insana yüklediği sorumluluk, onun gereklerini hakkıyla yerine getirmektir. Bu sorumluluk herkese karşı aynıdır. Birine başka, ötekine başka adalet uygulaması söz konusu olamaz. İster Müslüman isterse başka dinden olsun, ister dost ister düşman olsun, ister yerli ister yabancı olsun, adalet herkes için aynı şekilde eşit olarak uygulanır. Adalet burada sayılan özelliklerin hepsinden üstün tutulur; önce gelir. Bununla birlikte, aralarında hüküm verilmesi istenen taraflardan birisi bizimle aynı dine mensup, diğeri farklı bir dinden ise, insan tarafsız davranmakta zorlanabilmektedir.⁹⁵

Adaletin insana yüklediği sorumluluk, onun hukukuna saygı göstermektir. Bu sorumluluk, bütün insanlara karşı umumdur yani herkes için geçerlidir. Birine başka, ötekine başka olması söz konusu değildir. Her koşulda adalet ilkesine uymak, din birliğinin / bağının değil, insan olmanın bir gereğidir. Müslüman, Hıristiyan, yerli ya da yabancı olsun adil davranma konusunda insanlar arasında fark gözetilemez. Başka dinlere mensup olsa da bireylerin adil muamele görmeleri, Allah'ın bir emri olarak insanların hakkıdır.⁹⁶

İslâm nazarında, diğer bütün dinlerin mensuplarının yanlış yolda oldukları doğrudur. Ancak Müslüman değildir diye hiç kimseye hak ve hukuk açısından insaf ve vicdan ölçülerinin dışında davranılamaz. İslâm'ın adalet esaslarında, din, dil, renk, mezhep farkı gözetilmez. Bütün bu farklılıklar bir yana bırakılarak hak ve adalet esas

⁹³ Nevzat Tarhan, *Toplum Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 105.

⁹⁴ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 123.

⁹⁵ Hüsameddin Erdem, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Dem Yayınları, İstanbul, 2006, s. 225; el-Behiy, s. 214; Azzam, s. 71.

⁹⁶ Mustafa Tavukçuoğlu, Hüsamettin Erdem, *Eğitim Fakülteleri İçin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005, s. 216; Hasan Elik, *İnsan Eksenli Din*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 2011, s. 195.

alınır. Hak kimin ise ona verilir, ceza ise zulmedene uygulanır. Yeryüzünde hiçbir din ve sistem, düşmanlara, kin ve nefret beslenen kimselere karşı, İslâm'ın belirlediği mutlak adaleti uygulamamıştır.⁹⁷

Kur'an, kanun önünde herkese adil davranmayı ilke olarak kabul etmiştir. Kanun önünde eşitlik prensibi uygulanırken, ister Müslüman isterse gayri Müslim olsun temel hak ve hürriyetler konusunda eşitlik ilkesine göre hareket etmeyi emretmiştir.⁹⁸

Kur'an'da, Müslümanlar, yalnız kendi aralarında değil, mümin-kâfir, dost-düşman, siyah-beyaz ayrımı yapmadan tüm insanlar arasında adaletle hükmetmekle sorumlu tutulmuşlardır. Kur'an'da tek tek bireylere, özellikle de yargı ve yönetim görevini üstlenenlere hitaben, taraflardan biri başka dinden olsa bile, ona adil davranmanın gereği vurgulanmıştır.⁹⁹

*"(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma. Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Kendilerine hainlik edenleri savunma. Zira Allah, hiçbir haini, hiçbir günahkârı sevmeyiz."*¹⁰⁰

Yüce Allah bu âyetlerde, Hz. Peygambere hak ile hükmetmesini, hainlerden taraf olmamasını, onları savunmamasını istemiştir:

Kur'an'ı sana hak olarak, adalete ve hikmete uygun şekilde indirdik. İnsanlar arasında ortaya çıkan davalarda, anlaşmazlıklarda, Allah'ın sana bildirdiği şekilde, öğrettiği vahiy bilgisine göre hükümde bulunasın. Kitaptaki hükümlere aykırı davranmayasın. Gerçekleri örten, yasa dışı eylemleri perdeleyen, hem kendilerine hem de başkalarına ihanet eden kimselerin –Tu'me ve kabilesinin- savunucusu olma, onları koruyup lehlerinde hüküm verme. Kendi ümmetinden olan hainleri savunmak için suçsuz olanlara karşı vekillik, avukatlık yapma. Başka milletten olan suçsuzlara karşı, kendi milletinden olan suçluyu savunma.¹⁰¹

⁹⁷ Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre İslâm'ın Temel Kuralları*, M.E.B., İstanbul, 1994, s. 74; Nadim Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya, 1992, s. 298; Bilgiz, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, s. 85.

⁹⁸ Muhsin Demirci, *Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 205-206.

⁹⁹ İsmet Kayaoğlu, "İslam'da Adalet Mefhumu", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 27, s. 201; Kenan Çölgeçen, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007, s. 329.

¹⁰⁰ Nisâ, 4/105-107.

¹⁰¹ el-Merâğî, II/306; es-Sâbûnî, I/302; Yazır, III/1456-1457; Bilmen, II/660.

Bu âyetlerin, yoksul bir kimse olan Tu'me İbn Ubeyrik hakkında indiği rivayet edilmiştir. Âyetin inmesine sebep olan olayla ilgili rivayetlerde, olayın ne şekilde geliştiğine dair farklı anlatımlar vardır. Tu'me, geceleyin Ensar'dan Katâde İbn Numan isimli Müslümanın evinin duvarını delmiş ve un dolu bir çuval içerisinde bulunan kılıç ve zırhı çalmıştı. Bu çalıntı eşyayı önce evine getirmiş, sonra da komşu olduğu Zeyd İbn Semîn isimli yahudinin evine gizlemiş ya da emaneten bırakmıştır. Bu kişinin söz konusu Yahudi değil, Ensar'dan bir Müslüman olduğuna dair rivâyetler de vardır.

İçinde zırhın bulunduğu çuvaldaki delikten dökülen un izlerini takip eden arayıcılar, Tu'me'nin evine ulaşmışlardır. Tu'me'nin çalmış olduğu tahmin edilerek evi aranmış, fakat orada bulunamamıştır. Tu'me kendisine yapılan suçlamayı yeminle reddetmiş, bu konuda bilgisi olmadığını söylemiş, çaldığı eşyayı götürüp bıraktığı yahudinin evini işaret ederek, "O çalmış olabilir." diyerek hırsızlığı onun üzerine atmak istemiştir. Hırsızlık olayını araştıranlar, Tu'me'yi bırakıp un çuvalından dökülen izleri de takip ederek yahudinin evine gelip arama yapmışlar ve çalıntı eşyayı orada bulmuşlardır. Yahudi ise, bu eşyaları çalmadığını Tu'me'nin kendisine getirerek emanet olarak bıraktığını söylemiştir. Bazı Yahudiler de buna şahitlik etmişlerdir. Yahudinin çevresiyle Tu'me'nin kabilesi arasında tartışma yaşanmaya başlamıştır. Bunun ardından mesele bir dava olarak Hz. Peygambere getirilmiştir.

Tu'me'nin akrabaları ve mensup olduğu Zafer oğulları kabilesinin ileri gelenleri, Tu'me'yi ve kabilelerinin şerefini kurtarmak için Hz. Peygamberin huzuruna çıkmışlardır. Yoksul ve zavallı bir kimse olan Tu'me'ye iftira edildiğini, onun suçsuz olduğunu, zırhtan haberi olmadığını etkileyici sözlerle anlatmışlar. Yapılan hırsızlığı; suçsuz olduğunu iddia eden yahudinin üzerine yıkmaya çalışmışlardır. Hz. Peygamberin de, fakir bir kimse olan Tu'me'yi savunmasını beklemişlerdir. Kendilerinin şerefli insanlar olduklarını, bu suçlama sebebiyle kabilelerinin adının kötüye çıkacağını belirtmişlerdir. Tu'me'nin suçsuzluğunu, çalıntı eşya bir yahudinin yanında bulunduğu için onun aleyhinde hüküm verilmesini işaret etmişlerdir. Müslümanlık adına, Yahudilere karşı Tu'me'yi savunmasını rica etmişlerdir. "Eğer bu suçu arkadaşımız işlemediyse rezil ve perişan olur, Yahudi de aklanır. Hakkın düşmanı olan, Allah ve Resûlüne inanmayan bir yahudinin sözüne güvenilmez. Oysa biz Müslümanız, güveniliriz, dolayısıyla bizim sözüme inanılmalıdır." demişleridir. Esîr İbn Urve, Tu'me'yi suçlayan Katâde ve yakınlarını kastederek, "Ey Allah'ın Resûlü, bunlar iyi ve dindar bir aileyi hırsızlık suçu isnat ederek rezil etmek istiyorlar, açık bir delil olmadan iftira ediyorlar." demiştir. Zırhı çalınan Katâde'ye kızan Hz. Peygamber de, Tu'me'nin

yoksul haline acıyarak, onu gözetmek ve lehinde hüküm vermek isteği duymuştur. Za-Zafer oğullarının ileri gelenlerinin açıklamalarına, görünürde Müslüman olan Tu'me'nin yapmış olduğu yemine ve zırhın yahudinin yanında bulunmasına dayanarak, yahudinin hırsızlık yapmış olabileceğine kanaat getirmiştir. Doğru gibi görünen bu iddialardan etkilenmiştir. Tu'me aklanırken, iftiraya uğrayan Yahudi komşusu haksız yere hırsızlıkla suçlanmıştır. Hz. Peygamber yahudinin aleyhinde hüküm verecekken, inen âyetler olayın iç yüzünü açığa çıkarmıştır. Gerçek suçlu ile suçsuzu bildirerek Hz. Peygamberi hatalı hüküm vermekten korumuştur.¹⁰²

Hz. Peygamber, Tu'me'nin akrabalarının getirdiği delillerin, lehinde yaptıkları şahitliğin ve onun Müslümanlığına karşı iyi zanda bulunmanın tesiriyle yanlış hüküm verme aşamasına gelmiştir. Hain olarak nitelenenleri savunma eğilimi göstermiş, gerçekte suçsuz olan yahudinin el kesme cezasına çarptırılmasını düşünmüştür. Gönlünden, "Yahudi bu suçu işlemiş olabilir." düşüncesini geçirmiştir. İşte bu kusuru sebebiyle Yüce Allah Hz. Peygamberin tövbe etmesini, bağışlanma dilemesini istemiştir.¹⁰³

Âyette tövbenin emredilmesi, insanın haksız durumdaki kendi dindaşına duyduğu sempati ve yakınlık sebebiyle, başka dinden olan haklı kimseye olumsuz bir kanaatle yaklaşmaya yatkın olduğunu göstermektedir. Önyargılı olarak, kendi dindaşının iyi, başka dinden olanın kötü olduğu düşüncesinin, insanı adalet dağıtırken hataya, günaha zorlayacağına dikkat çekilmektedir.

Bu âyette, kendi kabilelerinden suçlu birisinin suçunu gizlemeye çalışan Müslümanlar kavmiyetçilikleri sebebiyle sert bir şekilde uyarılmışlardır. Kavmiyet ve kabile bağları sebebiyle adaletin engellenmemesi gerektiği öğretilmiştir. Hüküm verme makamında olan hâkimin, şahsî ve dinî bağların etkisi altında kalmaması, taraflara eşit davranması gerektiği vurgulanmıştır. Bir kimsenin, haksız olduğu halde kendi gurubundan birisini savunması, haklı olduğu halde karşı guruptan birisini suçlaması ihanet olarak nitelenmiştir.¹⁰⁴

Âyetin verdiği mesajın, avukatlığa, savcılığa ilişkin olabileceği söylenmiştir. Burada, savcı ve avukatın, haksızı değil, haklıyı savunmaları emredilmektedir.

¹⁰² er-Râzî, III/211; el-Kurtubî, V/240-241; en-Nesefî, I/362; el-Merâğî, II/306; el-Cezâirî, I/536; el-Mevdudî, I/328; Yazır, III/1458-1459; Bilmen, II/660-661; Ateş, II/363-364; Duman, III/265; Şimşek, I/564.

¹⁰³ el-Kurtubî, V/242; el-Merâğî, II/307; el-Cezâirî, I/537; es-Sâbûnî, I/302; Toptaş, II/302.

¹⁰⁴ el-Mevdudî, I/328; Şimşek, I/565.

Haksızları savunmak Allah'ın emrine aykırı olup adaletten sapmaya yol açar. Hâkim ve savcılara düşen görev, olayları dikkatlice değerlendirerek tarafların etkileyici, yanıltıcı savunmalarına, hakikati örten açıklamalarına aldanmamaktır. Taraflardan birine, cinsiyet, milliyet ya da yakınlık yönünden meyledip adaletten ayrılmamaktır.¹⁰⁵

İnsanlar arasındaki inanç bağı, kültürel bir faktör olarak onları birbirine bağlar. Bu bağlılık, bir birini kollamayı, gözetmeyi, korumayı beraberinde getirir. Bazen gurup aidiyeti ve bağlılığı, aşırı ve körü körüne kendi taraftarlarını savunmaya yöneltir. Haksız da olsa, zalimde olsa, yabancı saydığı kimseler karşısında kendi gurubundan olanın tarafını tutar. Hâkimlikte, şahitlikte ya da bir hakkın sahibine tesliminde, haksız da olsa kendi gurubundan olan kimsenin lehine tercihte bulunur. Aynı dinî inancı paylaşanlar, başka dinden olanlara karşı birbirlerinin tarafını tutarlar. Fakat aralarındaki bu gurup bağlılığı onları, başka dinden olanlara karşı adaletsizliğe sevk ediyorsa, bir gurup fanatizminden, önyargıdan bahsedebiliriz. Kur'an'a göre, kişi, adil olma ile gurup / bağı arasında bir tercih yapmak durumunda kalırsa, adaletten yana tutum takınmak zorundadır. Kendi dininden olup haksız durumda bulunan kimseyi, başka dinden olan ve haklı konumda bulunan kimseye tercih etmemelidir. Bu kurala uymak, insanın nefesine zor gelebilir. Kendi dininden alanın aleyhine, başka dinden olanın kakını teslim etmek gücüne gidebilir. Ancak, bu durum nefesine ağır gelse de kendini adaletin gereğini yapmaya zorlamadır.

Farklı dinden olanlara önyargılı yaklaşmanın, fanatizm şekline dönüştürülmüş, körü körüne dindarlığın (bağnazlığın), başka dinden olanlara karşı olumsuz tutumlar geliştirmeye, düşmanca duygular beslemeye sevkedeceğine işaret eden Kur'an, bu durumun adalet duygusunun ve bilincinin normal bir şekilde işlevini yerine getirmesini engelleyeceğini açıklamıştır. Başka dinden olanlara, genelleme yaparak her konuda önyargıyla ve düşmanca yaklaşmak, insanın aklını perdeler ve adil yargılama gücünü zayıflatır. Kur'an sadece bu gerçekliğe işaret etmekle kalmamış, muhatabı olan müminlere, bu gibi durumlarda uyanık olmalarını tavsiye etmiştir. Adaletin sağlanmasında ve uygulanmasında, dinî taraftarlığın, mensubiyet bağlarının, başka dinden olanlara haksızlık yapılmasına bahane edilmesini yasaklamıştır:

¹⁰⁵ Bilmen, II/660; Ateş, II/364.

“Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kim-kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever.”¹⁰⁶

Bu âyette Yüce Allah, müminleri, hangi din ve milletten olursa olsunlar kendileriyle savaşmayan, öldürmeye kalkışmayan, kendilerini yurtlarından çıkarmamış, düşmanlarıyla dayanışma / işbirliği içinde olmayan kimselere iyilik etmekten, onlara karşı adil davranmaktan menetmez. Âyette geçen “Allah, adaletle davranmanızı yasaklamaz” ifadesi, bu bağlamda olumlu bir tavsiyeye işaret eder. Yani onlara karşı adil ve ölçülü davranılmasını, zulmedilmemesini ister. Saldırmayan bütün milletlere, din sahiplerine, adil davranmayı gerekli görür; zulmedilmesini yasaklar. İki taraf arasındaki ilişkilerde adil olayı, insaf ölçüleri içerisinde kalmayı, yapılan anlaşmalara sadakat göstermeyi, onlara karşı vefalı olmayı önerir. Bu durum –yukarıda belirtilen şartlar söz konusu olduğu müddetçe- her zaman, mekân ve koşul için geçerlidir. Çünkü Allah, kime karşı olursa olsun adil davrananları sever.¹⁰⁷

Burada adalet olgusu, belli koşullar içerisinde söz konusu olan hakkaniyeti anlatmaktadır. Eğer bir kimse Müslümanlara düşmanlık yapmıyorsa, ona karşı düşmanlık yapmamak adaletin bir gereğidir. Düşmanlık yapanla yapmayana aynı şekilde davranmak adaletsizlik olur. Müslümanlara inançlarından dolayı zulmeden, onları vatanlarından hicret etmeye mecbur bırakan, sonra da saldırılarına devam eden kimselere karşı sert ve katı bir tutum sergilemek bir haktır. Ancak Müslümanlara zulmetmemiş kâfirlerin, Müslümanlar üzerinde hakları varsa, bunlar eksiksiz ödenmek zorundadır.¹⁰⁸

V. Duygusal Durum

İnsan adalet dağıtırken, örneğin hak eden birine ceza verirken, kibir¹⁰⁹ ve buğzdan, yine bunların zıddı olan aşırı tevazu ve ölçüsüz sevgiden uzak durmaya

¹⁰⁶ Mümtehine, 60/8.

¹⁰⁷ eş-Şevkânî, V/264; en-Nesefî, IV/364; el-Cezâirî, V/327; el-Merâğî, X/59; Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şankîti, *Azvâu'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, IX/414; Esed, s. 1139; Yazır, VII/4904; Ateş, IX/383-386.

¹⁰⁸ el-Mevdudî, IV/221.

¹⁰⁹ Gurur, kibir, adaletin ortaya çıkmasını engelleyen duygulardandır. Gurur, insanı düşünce katılığına sürükler. Gururun etkisindeki insanlar, sıradan biri olmaktan çekindikleri için, hata yapmaktan endişe ederler. Psikolojik bütünlüklerini koruyabilmek için üstün ve özel olduklarını düşünürler. Bu durum sürekli olarak onları egolarını beslemeye yönlendirir. Olayları bütün boyutlarıyla değerlendirip sağlam bilgiye ulaşmaları, egolarını rahatsız edecek bir bilgi ile karşılaşma olasılığı meydana getirdiği için yeterince tarafsız olamazlar. (Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 122)

çalışmalıdır. Cezayı hak eden kişiye aşırı derecede kızgın olmak, verilen cezanın suçun gerektirdiğinden fazla olmasına, aşırı tevazu ve suçluya karşı sevgi, şefkat beslemek cezanın hak edilenden daha az olmasına sebep olabilir. Burada, insanın duygusal bir varlık olmasından hareketle, sevdiği veya nefret ettiği kimseler hakkında adaletli davranmakta zorlanacağına dikkat çekilmektedir.¹¹⁰

İnsan başkalarına kızgın iken onların iyiliklerini unutabilmekte; başkalarından hoşnut ve memnun iken ise, onların yaptığı kötülöklere göz yumabilmektedir. İnsan, şiddetli düşmanlıkta insafı, adaleti bir kenara bırakabilmektedir. Böyle davranmak onun tabiatından ileri gelmektedir. Bu eğilim, eğitilip ıslah edilebilecek bir durumdur.¹¹¹

Sevgi veya nefret, adaletin seyrini değiştirebilir. Örneğın, parasını bol ve peşın olarak almış bir avukat, savunmasını üstlendiğı tarafı daha haklı görür. Böyle bir avukatın yüz ifadelerine yansıyan kendinden emin tavrı, en yetkin hâkimleri bile aldatabilecek, kanaatlerini etkileyebilecek bir durumdur.¹¹²

a. Öfke ve Düşmanlık Duyguları

İnsan benliğinde mevcut olan şehvet, gazap gibi eğilimler ahlâkî kontrol altına alınmazlarsa kişiyi kötülüğö sürükler. Kişilikte meydana gelen bozulmalar şehvet ve gazap gibi kuvvetlerin benliği esir almasına sebep olur. Böyle bir benlik insanlar arasında birbirlerinin haklarına tecavüz ve adaletsizlik eğilimi meydana getirir.¹¹³

Başkalarına duyulan düşmanlık, nefret, kin ve öfke, insanları adaletli davranmaktan alıkoyan faktörlerdendir.¹¹⁴ Kin, nefret, düşmanlık, ön yargılar, dogmatik saplantılar, bireyi gerçeklerden uzaklaştırır, adil ve tarafsız hüküm vermesini imkânsız hale getirebilir.¹¹⁵

Hak ve adalet düşkünlüğünü öç alma arzusundan ayırmak gerekir. Fakat adalet düşkünlüğü, hakkımızı savunmak için gerekenden daha ileri giderse, o zaman bir öç alma durumuna dönüşür. Bu durum, eğer muhatabımızı hakkımıza saygı göstermeye

¹¹⁰ Ebû Bekir Râzî, *et-Tıbbu'r-Rûhânî: Ruh Sağlığı*, Çev. Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 96; Hüseyin Karaman, *Ebû Bekir Râzî'nin Ahlâk Felsefesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 171.

¹¹¹ Said, s. 110.

¹¹² Blaise Pascal, *Düşünceler*, Çev. Metin Karabaşoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998, s. 26-27.

¹¹³ Ahmet Rifat, *Tasvîr-i Ahlâk*, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, tsz., s. 22.

¹¹⁴ Bir öğretmenin öfke halinde bile, normal zamanlardaki gibi adalet ve insaf ölçüleri içerisinde davranması beklenir. Öğrenciye duyduğu kin, sınıfta bırakmaya, düşük not vermeye sevketmemelidir. (M. Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen / Öğrenci Münâsebetleri*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1987, s. 157)

¹¹⁵ Akyüz, 120; Hökelekli, s. 53; Buladı, s. 29.

sevk edemezsek, bir tür uzlaşmazlığa, onun ıstırap çekmesini istemeye kadar uzanır. Bu hırs bir tür kötülük yapma, oç alma haline gelir.¹¹⁶

Mâtürîdî'nin ahlâk anlayışına göre adalet, "li nefsihî" kendinde iyi olarak kabul edilir. Bu sahada herhangi bir esneklik söz konusu değildir. Onun ahlâk anlayışına göre, karşıdaki insan düşman bile olsa, her zaman adaletli davranmak gerekir. Birtakım farklı düşüncelerle bu hakkın çiğnenmesine izin verilemez. Birisine karşı duyulan öfke ve nefret duyguları, ona karşı adaleti elden bırakmaya sebep olmamalıdır.¹¹⁷

Öfkelenmek, insanı başkalarına surat asmaya, kaş çatmaya, suçsuz birine kötü sözler söylemeye, cezalandırmak istemediklerini cezalandırmaya, daha az cezayı hak edenlere, daha çok sözlü ve fiziksel cezalar vermeye yönelir. Öfkesinden kurtulamayan kimselerin, insanlar arasındaki yargılama, şahitlik gibi muamelelerde adaleti yürütemedikleri görülür. Mahkemelerde şahitlik yapanların bazılarının kasıtlı yalanları intikam duygusuna dayanır. Çeşitli sebeplerle kin ve intikam besleyen kimseler, dava ile ilgili taraflardan herhangi birisinin leh ya da aleyhinde kolaylıkla gerçek dışı beyanlarda bulunabilmektedirler.¹¹⁸

Fârâbî'ye göre, erdemli bir yönetici, dengeli bir kişiliğe sahip olmalıdır. Kendisinden adalet istenildiği zaman ancak bu şekilde şiddet ve kızgınlık tepkisi göstermekten uzak durabilir.¹¹⁹ İnsan, ister öfkeli isterse gönlü hoş olsun, her durumda adil davranabilmelidir. İnsanlara adalet dağıtırken, kin, garez gibi duygulardan uzak durmak gerekir.¹²⁰ Aslında saldırgan gurubun, adalet ve hak ilkelerini ihlâl etmeleri karşısında her zaman bunlara reaksiyon gösteren insanlar olagelmıştır. Vicdanî duyarlılıklarını kaybetmeyen, adalet ve eşitliği gözeten bu insanlar söz konusu değerlerin tehlikeye düştüğü durumlarda gerekli tepkileri göstermişleridir.¹²¹

Kur'an, düşmanlık beslenen bir topluluğa karşı bile adaleti elden bırakmamayı tavsiye eder. Bir kişiyi ya da topluluğu kötü görmenin, düşmanlık beslemenin ve aradaki husumetin adaletten ayrılmaya yöneltmemesini, adil davranmaya engel

¹¹⁶ Immanuel Kant, *Ethica: Etik Üzerine Dersler*, Çev. Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2007, s. 246.

¹¹⁷ Sami Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlâk*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010, s. 103-104.

¹¹⁸ İbnü'l-Mukaffa, *İslâm Siyaset Üslubu*, Çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004, s. 59; el-Behiy, s. 214; Gider, s. 520.

¹¹⁹ el-Fârâbî, s. 88.

¹²⁰ Ebu'l-Hasan el-Mâverî, *Maddî ve Manevî Yüce Hedefler*, Çev. Bergamalı Cevdet Efendi, M.E.B., İstanbul, 1993, s. 371; Akgün, s. 93.

¹²¹ Erich Fromm, *Hayatı Sevmek*, Çev. Ali Köse, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 283; Yaşar Düzenli, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 2000, s. 301-302.

olmamasını salık verir. Düşmanın lehine bile olsa, hak ve adalete sarılmayı, husumet ve nefreti sürdürmek yerine adaletin gereğini yerine getirmeyi önerir. Beslenen kin sebebiyle adalet konusunda zaafa düşmemeyi emreder:¹²²

“Ey iman edenler! Allah’ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rab’lerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâ’be’ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığımızda (isterseniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram’dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin. İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah’a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah’ın cezası çok şiddetlidir.”¹²³

Âyette geçen “şeneân”¹²⁴ ifadesi buğz anlamındadır. Daha önce sizi Mescid-i Haram’a ulaşmaktan / girmekten men ettiklerinden dolayı bir topluluğa olan buğzunuz, düşmanlığınız onlara saldırmaya, haksızlıkta bulunmaya sevketmesin. Bu ve benzeri emirlere karşı çıkma konusunda Allah’tan ittikâ edin, sakının. Kureyşli müşrikler sizi öz vatanınız olan Mekke’den sürdüler. Hudeybiye hadisesinin yaşandığı senede umre yapmak niyetiyle gittiğiniz halde size Mescid-i Haram’ı ziyaret / tavaf etme imkânı tanımadılar. Onların bu tutum ve davranışlarını gerekçe göstererek kötülük yapmayın. Adalet yerine zulmü, hak yerine batılı tercih etmeyin. İçinizde biriken öfkenizi / kininizi yatıştırmak için intikam almaya kalkışmayın. Aksine adil olarak Allah’ın hükümlerine uygun davranın. Kötülüğe karşılık verirken ölçüsüzce davranmak, sınır tanımamak mümine yakışmaz.¹²⁵

Mekkeli müşrikler kendi âdetlerine bile aykırı davranarak Müslümanların Kâbe’yi ziyaret etmelerine izin vermemişlerdir. Bundan dolayı Müslümanlar öylesine

¹²² İzzet Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, III/354; Abdurrahman Elmalı, “Kur’an-ı Kerim’de Adâlet (Adl) Kavramı”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 3, 1997, s. 323; Celil Kiraz, *Kur’an’da Ahlâk İlkeleri: Tevrat Zebur ve İncil’le Mukâyeseli Bir Çalışma*, Emin Yayınları, İstanbul, 2007, s. 347; Tabbâra, s. 321.

¹²³ Mâide, 5/2.

¹²⁴ “Şenâ” kelimesi, bir şeye duyulan buğz sebebiyle onu kötü ya da kirli olarak nitelemektir. *Şâni’*, buğz eden; “eş-Şenâetu”, buğz etmek demektir. *el-Meşne’*, görüntüsü çirkin olan şeydir. “eş-Şenüetu”, bir şeyden tiksirmek, nefret etmektir. (Ebu’l-Kâsım el-Hüseyn İbn Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, tsz., s. 267; Ebu’l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1997, I/101-103; Ahmed İbn Yusuf es-Semîn el-Halebî, *Umdetü’l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi’l-Elfâz*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1993, II/337)

¹²⁵ el-Kurtubî, VI/31-32; eş-Şevkânî, II/9-10; İbn Kesîr, II/7; el-Kâsimî, III/16; el-Merâğî, II/377; Yazır, III/1553; Duman, *Beyânu’l-Hak*, III/503.

kızgındılar ki, -Mekke'nin fethinden sonra- müşriklere misillemede bulunabilirlerdi. Bu âyette Yüce Allah ilâhî sınırları aşmamaları konusunda kendilerini uyarmaktadır.¹²⁶

Müşriklerin müminlere yaşattığı maddî ve manevi engellemeler, onlarda öfkeye, hatta zamanla biriken bu öfkenin kin, düşmanlık ve nefrete dönüştüğüne âyette işaret edilmektedir. Duygu planında potansiyel olarak mevcut bulunan yıkıcı duyguların ifade edilmesinin, karşı tarafa ölçsüz bir şekilde yansıtılmasının büyük zararlara yol açacağına kuşku yoktur. Âyette geçen "sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin!" ifadesi, öfkenin henüz davranışa dönüşmediğini, duygu ve düşünce aşamasında olduğunu, davranışa dönüşmesi durumunda da ortaya çıkacak zararları belirlemektedir. Zira saldırganlık şeklinde görülen öfkede birey şiddetli biçiminde tepkiler ortaya koyar. Vurmak, yaralamak, hatta öldürmek öfkenin davranışsal boyutlarındanır.

Yüce Allah bu âyette (5/2) öfke duygusunu yönlendirmektedir. Nerede, ne zaman, ne derece, ne şekilde öfkelenilebileceğine dair kurallar koymaktadır. Öfke duygusunun güdülediği müminleri, bu güdülenmenin etkisiyle insanlara haksızlık yapmaktan menetmektedir.

Öfke anında insanın mantıklı düşünme yeteneğinin geçici olarak bloke edildiği, düşünme sürecinin oluşumunun durduğu, beynin yargılama ile ilgili bölümünün sağlıklı çalışmadığı bilinmektedir. Öfkeliyken soğukkanlılığını kaybeden insanın değerlendirme yeteneğini yitirdiği, doğruyla yanlış birbirinden ayırt etme yeteneğinden yoksun kaldığı, muhakeme gücünü kaybettiği belirtilmektedir. Aklın ve iradenin etkisinden çıkan, öfke heyecanının yönlendirmesiyle hareket etmeye başlayan bir hâkimin / yargıcın yargılama yapması Hz. Peygamber tarafından doğru bulunmamıştır. Hz. Peygamberin bu açıklaması aynı zamanda öfke heyecanının akıl ve irade üzerinde oluşturduğu olumsuz tesirleri de ortaya koymaktadır:

"Öfkeli olduğun zaman iki kişi arasında hüküm verme!"¹²⁷ Bu hadis-i şerif, öfkenin insan üzerindeki etkisi hakkında yeterince ipucu vermektedir. Öfkelenmek, bir tür sarhoşluk ve cinnet halidir. Kızgınlık halinde, bilginin değerlendirildiği kalp, düşüncenin kaynağı olan zihin öfkenin tesiri altında kalır. Böyle olumsuz bir etkinin altına giren kalp ve zihinden erdem ve adalet içeren kararın, yargının çıkması mümkün olmaz.¹²⁸

¹²⁶ el-Mevdudî, I/368.

¹²⁷ Buhârî, Ahkâm, 13; Müslim, Akdiyye, 16; Ahmed İbn Hanbel, V/36-37, 46-52.

¹²⁸ Hayati Aydın, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 116; Kınalızâde, s. 180.

Öfke insanın benliğini sardığında, bilgi ve irade yeteneği perdelenir, birey ne söylediğini, ne istediğini bilemez hale gelir. Gazap hali kişiye öylesine tesir eder ki, akıl devre dışı kalır. Kuşkusuz bu durumda birey geçerli ve tutarlı sözler sarfedemez. Bu tür sebeplerden dolayı hâkimin öfkeliyken iki taraf arasında yargıda bulunması uygun görülmemiştir.¹²⁹

Kur'an, his ve duygularının dürtmesiyle dilediği her şeyi yapmaya kalkışan değil, aklının, vicdanının, kişiliğinin ahlâkî bölümünün kontrolünde tutum ve davranış sergileyen bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Öfke, kin, nefret gibi yıkıcı duyguların etkisi altında adalet, hak gibi ahlâkî ilkelerin çiğnenmesini yasaklar. Kur'an her zaman ve koşulda adil olmanın "takvâ"nın bir gereği olduğunu açıklar. Burada takva ile kastedilen, müminin ilâhî değerlere göre biçimlendirdiği, Allah'ı üst ben'ine hükmeden otorite olarak kabul ettiği kişilik bütünlüğüdür:

*"Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."*¹³⁰

Yüce Allah bu âyette müminlere adaletle hükmetmeyi, şahitlikte adil davranmayı, insaf ölçüleri içerisinde gerçeğe tanıklık yapmayı, bir topluma karşı duydukları kin yüzünden adaletten ayrılmamayı, zulmetmemeyi emretmiştir. Adaletin takvaya –Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımaya- uygun / en yakın bir davranış olduğunu açıklamıştır. Bir topluma duyulan buğz'un / kinin, kişiyi onlara karşı adil davranmaktan alıkoymaya dikkat çekmiştir. Duyulan kin yüzünden adaleti terk etmeyi, haddi aşmayı yasaklamıştır. Herhangi birine duyulan nefretin, bireyi adaletten sapma günahına düşürmemesi gerektiğini açıklamıştır. Bize kötülük yapılmışsa bile adaletten ayrılmamayı, hatta kötülüğe iyilikle muamele etmeyi işaret etmiştir. Sevmediğimiz, hoşlanmadığımız kimseler hakkında bile şahitliği doğru / gerçeğe uygun olarak yapmamızı tavsiye etmiştir. Örneğin müminlere, şu şekilde davranmalarını emir buyurmuştur: "İnkârcılara karşı beslemiş olduğunuz şiddetli buğz, sizi onlara karşı insafsız, ölçsüz, taşkınca davranışlara sevketmesin. Aranızdaki savaşlarda, müsle /

¹²⁹ Ahmed Abdurrahman, *Kızma!*, Çev. Seyfullah Erdoğmuş, Polen Yayınları, İstanbul, 2006, s. 19.

¹³⁰ Mâide, 5/8.

ölülerin organlarını parçalama, kadınları, çocukları öldürme, antlaşmaları bozma gibi davranışlardan uzak durun.”¹³¹

Öfke, kin, nefret düşmanlık gibi yıkıcı duygular her ne şekilde olursa olsun, yönelikleri kimselere zarar verme gayesiyle bireyi güdülerler. Her fırsatta, kişiyi intikam almaya, öcünü çıkarmaya sevkederler. Bu yıkıcı duygular, insanın önündeki adalet, hak, hukuk ve insaf ölçülerini dikkate almadan hareket edebilme özelliğine sahiptirler. Bu sebeple kişinin aklını, iradesini, vicdanını kullanarak yıkıcı duygularını kontrol altına alması gerekmektedir.

b. Acıma Şefkat Merhamet Duygusu

İnsanların işlerinin yürütülmesinde yumuşaklık göstermek, dinin emir ve tavsiyelerinden birisidir. Cezaların uygulanması sırasında suçluya acıma ise, böyle bir yumuşaklık ve merhamet anlamına gelmez. Yapılan zulme, haksızlığa yumuşak davranmaya, merhamet / yumuşaklık denmez. İnsanlara kötülük edenlere gösterilecek yumuşaklık, suçların kurbanlarına karşı acımasızlık olur. Yıkıcı davranışlarıyla toplumsal düzeni bozan, sahip olduğu imkânları insanlara zarar verme amacıyla kullanan, eline fırsat geçtiğinde insanları aldatan, onlara tuzak kuran, sahip olduğu maddi kıymetleri gasbeden kimselere yumuşak davranmak görünüşte merhamet olsa da, esas itibarıyla adaletsizliktir. Eğer bir kimseye kötülükten sakındırma, günahı engelleme amacıyla acı çektiriliyorsa, ona karşı yumuşaklık gösterilmez.¹³²

Adalet söz konusu olduğunda ortaya çıkan meselelerden birisi şahitliktir. Suçlu kimselere duyulan sevgi, yalan şahitliğe sebep olan etkenlerden birisidir.¹³³

Kur'an'da, adaleti yürütecek olan kişi, adaletin uygulanmasını tavsatabileceği için, acıma ve yumuşaklık gibi nefis zaaflarının etkisi altında kalmaktan sakındırılmıştır. Toplumda bozgunculuk yapanlara karşı gevşek davranılmaması, taviz verilmemesi emredilmiştir.¹³⁴

¹³¹ er-Râzî, IV/320; en-Nesefî, I/397; el-Beyzâvî, I/258; el-Kâsimî, III/73; Hicâzî, I/489; Esed, s. 186; Çantay, I/158; Ateş, II/485-486.

¹³² Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, Çev. İbrahim Tüfekçi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1994, I/12; Muhammed Ebu Zehra, "İslam Ceza Hukukunda Merhamet ve Adalet", Çev. Hasan Güleç, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 3, s. 248; Abdurrahman Ateş, *Kur'an'a Göre Din-de Zorlama ve Şiddet Sorunu*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 163.

¹³³ Erem, s. 294.

¹³⁴ M. Tahir Bin Âşûr, *İslâm İnsan ve Toplum Felsefesi*, Çev. Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000, s. 242; Derveze, III/354.

“Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun. Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dini(nin koymuş olduğu hükmü uygulama) konusunda onlara acıyacağınız tutmasın. Mü’minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.”¹³⁵

Bu âyetler, Müslümanlar arasında zinâ suçu işleyen kadın ve erkekler hakkında uygulanacak hükmü açıklamaktadır. Zina eden ve suçu sabit olan kadın ve erkeğe yaptıklarının cezası olarak değnek ile yüz defa vurulur. Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimselerden bu hükümlere son derece riayet etmeleri beklenir. Allah’ın hükümlerini uygularken, dövme cezasını yerine getirirken zinâ suçu işleyen erkek veya kadına duyulan acıma ve merhamet, Allah’ın bu konudaki yasasının uygulanmasına, hükmün infazına engel olmamalıdır. Burada mümin kimselerin üzerine düşen görev, Allah’ın dini ve cezalarının uygulanması konusunda tavizsiz, ciddi ve kararlı olmalarıdır. Cezaları uygularken gevşeklik, yumuşaklık ve şefkat göstermemeleridir ya da ceza eksik uygulanmamalıdır. Meselâ, şefkat ve acıma duygularının etkisiyle ceza, hafif dövme şeklinde geçiştirilmemelidir. Toplumun genel düzeni için ilâhî emir tam olarak yerine getirilmelidir.¹³⁶

Âyette geçen “re’fet” kelimesi, yumuşaklık, merhamet, acıma manasındadır. Burada yasaklanan “re’fet”, tabîi acıma duygusu değildir. Hâkimin suçluya ceza vermesini engelleyen acımadır. Birey olarak, ceza çekmekte olan kimseye karşı acıma duygusu hissedebiliriz. Yüreğimiz yanabilir. Fakat bu, hâkimin verdiği hükmü ve uygulamasını etkilememelidir.¹³⁷ Adaletin uygulanması cezayı hak eden kimseye karşı bir şiddet, saldırganlık, katılık / sertlik, soğukkanlılık ögesi içeriyor olabilir. Nitekim cezaların çoğunda bu özellikler ve ruh hali öne çıkar. Adaletin uygulanmasında sergilenen ruh hali, sevgi, şefkat, merhamet, acıma, esirgeme, yumuşak kalplilik gibi duygularla zıt özellikler göstermektedir. Suçlunun göreceği ve görmekte olduğu ceza karşısında insan psikolojisi doğal olarak, kendiliğinden acıma, merhamet duyma refleksi sergileyebilir. Bu tür bir eğilimin etkisiyle, hâkim, şahitler ya da diğer insanlar adaletin uygulanmasını engelleme yoluna gidebilirler yahut söz konusu uygulamayı tavsatabilir, yumuşatabilirler. Böylece adaletin gereği ya hiç ya da tam olarak gerçekleşmez.

Âyette geçen, “Allah’a ve âhiret gününe iman ediyorsanız” ifadesi, ilâhî emirleri yerine getirmenin sevap, cezaların uygulanmasının imanun bir gereği olduğuna işaret

¹³⁵ Nûr, 24/2.

¹³⁶ ez-Zemahşerî, III/204-205; er-Râzî, VIII/318; el-Kâsimî, V/249; el-Cezâirî, III/547; Kutub, IV/2488; ez-Zuhaylî XVIII/128; Esed, s. 705; Bilmen, V/2319-2320; Şimşek, III/469.

¹³⁷ eş-Şevkânî, IV/7; İbn Kesîr, III/272; Toptaş, V/355.

eder. Bu ifade, Allah'ın yasalarını uygulama yönünde bir tür teşvik, rağbet ettirme ve yönlendirmedir. "Eğer gerçekten Allah'a ve âhiret gününe, o günde diriltileceğinize, amellerinizin ödül ve cezasını göreceğinize iman ediyorsanız, ceza yasalarını, zinâ haddini uygularsınız. Cezayı infaz ederken dövmenin şiddetini tam olarak ayarlarsınız. Zinâ eden kişilere duyduğunuz acıma hissine yenilerek onları kayırmaz, Allah'ın emrettiği cezayı ihmal etmezsiniz. Allah'tan ve âhiretten korkarsınız." Çünkü iman, Allah'a itaat konusunda ciddiyet ve kararlılığı, onun cezalarını uygulamadaki gayreti gerektirir. Âyette, âhiret gününün özellikle müminlere hatırlatılması, suçluya yumuşaklık göstermek suretiyle ilâhî cezanın uygulanmasında gevşeklik gösterenleri, o günün cezasından sakındırma amacına yöneliktir.¹³⁸

Kur'an-ı Kerim, insanın psikolojik yapısına dair sadece tanıtıcı bilgiler vermekle yetinmez. İnsandaki psikolojik eğilimlerin, hangi ahlâki değerlerle nasıl kontrol altına alınacağına, eğilimleri ilahi değerlere uydurmanın ya da uydurmamanın dünya ve âhiretteki sonuçlarına dikkat çeker. İnsanın eğilimlerinin ahlâkî kontrolü sadece dünyada diğer insanlarla olan ilişkileriyle sınırlı değildir. Dindar birey için ahlâkî değerlere uymak onun Allah ile olan ilişkilerinin önemli bir boyutunu teşkil eder. Adaletin uygulanması sırasında acıma, yumuşak kalpli olma gibi eğilimlerin etkisiyle, bu alandaki ilâhî emrin yerine getirilmesinde tavsamalara yol açabilecek durumlar karşısında mümin bireyi, duygularının etkisinde kalmaktan kurtaracak olan şey, Allah'a olan iman ve bağlılığıdır. Yine müminin âhirete olan inancı, adaletin tam olarak yerine getirilmesinde, duygularının esiri olmamasını sağlayan dinî motivasyonlardan birisidir.

Bir yanda adaletin kesinleşen emri, diğer yanda acıma duyguları insanı çatışma yaşamaya sürükleyebilir. Kişi adaleti yerine getirmekte zorlanabilir. Böyle bir çatışmada hakîmi, şahitleri ve diğer insanları, duygularının tesirinden kurtaracak, adaletin hakkıyla yerine getirilmesini sağlayacak en önemli faktörlerden birisi, kişinin Allah ve âhiret inancıdır. Nitekim bu inancın etkisi, her toplumda mahkemelerde kutsal olana yemin edilmesi geleneğiyle kendini göstermektedir.

Sonuç

İnsan doğasında, onu adil olmaya, vicdanlı, insafli hareket etmeye sevk edecek eğilimler mevcuttur. Bununla birlikte insanda, adil davranmayı engelleyecek daha başka

¹³⁸ er-Râzî, VIII/318; el-Beyzâvî, II/115; el-Kâsimî, V/249; el-Cezâirî, III/547; ez-Zuhaylî, XVIII/128-129; Yazır, V/3470; Toptaş, V/355.

güdü ve eğilimler de vardır. Yine sosyal motivlerin etkisiyle insan adaletten uzaklaşa-uzaklaşabilmektedir. Bu gerçeği dikkate alan Yüce Allah, Kur'an aracılığıyla insanı adil davranmaya sevk edecek, onu adaletten uzaklaştıran psiko-sosyal faktörler karşısında dirençli ve kararlı kılacak manevî kaynakları / dayanakları öğretmeyi dilemiştir. Bir yandan hevâ, aile ve akrabalık bağları, fakirlik-zenginlik gibi sosyo-ekonomik durumlar, din / inanç bağı, öfke ve acıma gibi duyguların adaletin gerçekleşmesini engelleyebileceğine vurgu yaparken, diğer yandan bu engellemelere rağmen adaleti ayakta tutacak olan Allah'a ve âhirete iman gibi manevî dinamikleri öne çıkarmıştır.

Kur'an, insanı adil davranmaktan alıkoyabilecek birçok sosyal ve psikolojik faktör karşısında, adil olabilmelerini sağlayacak sâikleri / motivleri açıklar. Bunlardan en başta geleni takvâ olgusudur. (5/8) Allah'a karşı sorumluluk bilinci taşımayı ifade eden "takvâ", dindar bireyi, psiko-sosyal adalet engelleri karşısında dirençli kılacak en güçlü donanımlardan birisidir. Kişiliğini takvâ bilinciyle güçlendiren mümin, vicdanının sesine ve ilâhî öğretilerin bu konudaki yönlendirmelerine uyma imkân ve kabiliyetine sahip olur.

Âyetlerdeki, adalet ilkesine uyma konusundaki öğütler, emir ve tavsiyeler, Allah'a ve âhiret gününe iman eden kimselere yapılmıştır. Bu insanlarda adalet eğilimini harekete geçirecek olan ise, takva ve âhiret bilinci, Allah'a hesap verme şuurudur.

Yüce Allah, önce adaleti yerine getirmede insanın psikolojik zaafı, zayıf noktaları konusunda bilgilendirmiştir. Bu bilgilendirmeye birlikte adalet konusundaki yasa ve ilkelerini açıklamıştır. Zaaflara rağmen, adalet konusundaki yasa ve ilkelere uymaya motive edecek manevî dayanakları göstermiştir. İlgili âyetlerde tekrar ettiği şekliyle bu manevî dayanaklar Allah-kul ilişkisinin iman boyutunda odaklanmaktadır. İmanının gücü ve samimiyeti oranında mümin bireyler, adaleti engelleyecek zaaflarına karşı direnç gösterebileceklerdir.

Kur'an, müminlerin inanç, tutum ve davranışlarını eğiten bir kitaptır. Adaleti engelleyen psiko-sosyal zaafı konusunda ayrıntılı sayılabilecek bilgiler veren, bu zaafı karşısında çözüm yolları öneren Kur'an, bu şekilde onları eğitmeyi hedeflemektedir. Kur'an'ın, adaleti engelleyen zaafı karşısında müminleri eğitmeyi gerekli görmesinden anlaşılıyor ki, iç ve dış olumsuz faktörler karşısında adil olabilmek insan için kolay bir iş değildir. Bilinçsiz, eğitimsiz bir şekilde, kendiliğinden insanın bu alanda olumlu bir karakter geliştirmesini beklemek fazla iyimserlik olur. Dolayısıyla, bir

müminin genel iman ve ahlâk eğitimi içerisinde, özel olarak adalet eğitimine yer verilmesine ihtiyaç vardır. Bu alandaki âyetler, söz konusu eğitim için temel oluşturabilecek niteliktedir. Yine adalet eğitimi Hz. Peygamberin uygulama ve sözleriyle de desteklenerek geliştirilebilir.

Kaynakça

- Abdurrahman, Ahmed, *Kızma!*, Çev. Seyfullah Erdoğan, Polen Yayınları, İstanbul, 2006.
- Açıkel, Yusuf, "Hz. Peygamber'in Evrensel Mesajlarından "Adâlet" Prensibi", VI. Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğleri, 21 Nisan, 2003, Isparta.
- Algül, Hüseyin, "Hz. Muhammed (S.A.V.)'in Adaleti", Diyanet İlmî Dergi, sayı: 31/3, 1995.
- Akgül, Ahmet, *Mesaj ve Metot: İletişim ve İşbirliği Sanatı*, Kültür Yayıncılık, İstanbul, tsz.
- Akgün, M. Zerrin, *İlim Bakımından İslâmiyet*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara, 1955.
- Akseki, A. Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1968.
- Akseki, A. Hamdi, *İslâm Fitrî Tabî ve Umumî Bir Dindir*, Sebil Yayınları, İstanbul, 2004.
- Altıntaş, Hayrani, *İslâm Ahlâkı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- Akyüz, Vecdi, *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Akyüz, Ali, *Yaşayan Kur'an Hz. Peygamber*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Atalay, Orhan, *Bilinç ve Put*, Bilge Adam Yayınları, Van, 2007.
- Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre İslâm'ın Temel Kuralları*, M.E.B., İstanbul, 1994.
- Ateş, Abdurrahman, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2002.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991.
- Aydın, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- Aydın, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de İman Ahlâk İlişkisi*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2007.
- Azzam, Abdurrahman, *Allah'ın Peygamberlerine Emânet Ettiği Ebedî Risâlet*, Çev. H. Hüsnü Erdem, Diyanet İşleri Başkanlığı Neşriyatı, Ankara, 1948.
- Bayraktar, M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen / Öğrenci Münâsebetleri*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1987.
- el-Behiy, Muhammed, *İnanç ve Amelde Kur'ani Kavramlar*, Çev. Ali Turgut, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1995.
- Bertrand, Alexis, *Ahlâk Felsefesi*, Çev. Zeki Salih, Seba Yayınları, Ankara, 1999.
- el-Beyzâvî, el-Kâdi Nâsiruddîn, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.
- Bilgiz, Musa, *Hayırlı Çocuk Yetiştirmenin Temel İlkeleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bilgiz, Musa, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985.

- Bin Âşûr, M. Tahir, *İslâm İnsan ve Toplum Felsefesi*, Çev. Vecdi Akyüz, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2000.
- Buladı, Kerim, "Kur'an ve Adâlet (Toplumda Barış Güven ve Huzuru Sağlayan İlke: Adâlet)", *Diyanet İlmi Dergi*, sayı: 38/1, 2002.
- Canter, David, *Suç Psikolojisi*, Çev. Ali Dönmez ve diğerleri, İmge Kitabevi, Ankara, 2011.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ekin Yayınları, Ankara, 1997.
- el-Cezâirî, Ebû Bekr Câbir, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Comte-Sponville, Andre, *Büyük Erdemler Risalesi*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Çağrıncı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 1989.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset, İstanbul, 1992.
- Çölgeçen, Kenan, *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretimi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007.
- de Kerdaniel, E. L., *Şahitlik ve Şahidin Psikolojisi*, Çev. Rasih Yeğengil, Adliye Vekilliği Neşriyatı, Ankara, 1937.
- Demirci, Muhsin, *Kur'an'a Göre İnsan ve Sorumlulukları*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.
- Demirci, Muhsin, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Çev. Mehmet Yolcu, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.
- Dikici, Recep, *İslâm'ın Ahlâk Esasları*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- Draz, Abdullah, *Kur'an'a Giriş*, Çev. Salih Akdemir, Ankara, 2000.
- Duman, M. Zeki, *Beyânu'l-Hak*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2006.
- Düzenli, Yaşar, *Kur'an Işığında Evrensel Dengeler ve İnsan*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İslam Hukukunda Suç ve Ceza*, Çev. İbrahim Tüfekçi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1994.
- Ebu Zehra, Muhammed, "İslam Ceza Hukukunda Merhamet ve Adalet", Çev. Hasan Güleç, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3.
- Elik, Hasan, *İnsan Eksenli Din*, M.Ü.İ.F.V. Yayınları, İstanbul, 2011.
- Elmalı, Abdurrahman, "Kur'an-ı Kerim'de Adâlet (Adl) Kavramı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, 1997.
- el-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdulhak İbn Ğâlib İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Erem, Faruk, *Suç Bilimi Açısından Adalet Psikolojisi*, Adil Yayınevi, Ankara, 1997.
- Erdem, Hüsameddin, *Son Devir Osmanlı Düşüncesinde Ahlâk*, Dem Yayınları, İstanbul, 2006.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul,
- el-Fârâbî, Muhammed Ebu'n-Nasır, *el-Medînetü'l-Fâzıla*, Çev., Nafiz Danışman, M.E.B., İstanbul, 1990.
- Fersahoğlu, Yaşar, *Din Öğretiminde Duygu Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998.
- Frankena, William, *Etik*, Çev. Azmi Aydın, İmge Kitabevi, 2007, Ankara, s. 97;

- Fromm, Erich, *Hayatı Sevmek*, Çev. Ali Köse, Arıtan Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Gider, Hüsnü, *Genel Kriminoloji ve Adalet Psikolojisi*, Devrim Matbaası, Ankara, 1961.
- Gökalp, Ziya, *Felsefe Dersleri*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.
- Gövsâ, İbrahim Alâettin, *Çocuk Ruhunu*, M.E.B., İstanbul tsz.
- Güler, İlhami, *İtikattan İmana*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2009.
- Gündüz, Mustafa, *Ahlâk Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 210.
- Güngör, Erol, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995.
- Gürbüz, Ahmet, *Harabede Define: Tasavvuf Felsefesinde Temel Vurgular*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Harlak, Hacer, *Önyargılar*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Hicâzî, Muhammed Mahmûd, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991.
- Hökeleli, Hayati, *Ailede Okulda Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- İbn Haldûn, Abdurrahman İbn Muhammed, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara, 2004.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1997.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrem, *Lîsânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997.
- İbnu'l-Mukaffa, *İslâm Siyaset Üslubu*, Çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2004.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin İbn Muhammed er-Râgıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.
- Kâmil, Abdülaziz Abdülkadir, *İslâm'a Göre Irklar ve İnsanlar*, Çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kant, Immanuel, *Ethica: Etik Üzerine Dersler*, Çev. Oğuz Özügül, Pencere Yayınları, İstanbul, 2007.
- Karaman, Hüseyin, *Ebû Bekir Râzî'nin Ahlâk Felsefesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- el-Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994.
- Kayaoğlu, İsmet, "İslâm'da Adalet Mefhumu", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 27.
- Kılıç, Recep, *Âyet ve Hadislerin Işığında İnsan ve Ahlâk*, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2011.
- Kiraz, Celil, *Kur'an'da Ahlâk İlkeleri: Tevrat Zebur ve İncil'le Mukâyeseli Bir Çalışma*, Emin Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2004.
- Koç, Ahmet, *Kur'an'da İnsan ve Hz. Muhammed: Din Eğitimi Açısından Bir Yaklaşım*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005.
- Koloğlu, Orhan, *İslâm'da Değişim*, Gür Yayınları, İstanbul, 1993.
- el-Kurtûbî, Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

- Kutub, Muhammed, *İslâm ve Materyalizme Göre İnsan*, Çev. Kemal Sandıkçı, Şamil Yayınevi, İstanbul, tsz.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1997.
- Lalande, Andre, *Kısa Gerekçeli Pratik Ahlâk*, Çev. M. Coşkun Değirmencioğlu, M.E.B., İstanbul, 2003.
- Macit, Nadim, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya, 1992.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed İbn Muhammed İbn Mahmûd, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan, *Maddî ve Manevî Yüce Hedefler*, Çev. Bergamalı Cevdet Efendi, M.E.B., İstanbul, 1993.
- Mehmedoğlu, Yurdağul, *Ahlâkî ve Dinî Gelişim*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- el-Merâğî, Ahmed Mustafâ, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- el-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.
- en-Nesefî, Abdullah İbn Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996.
- Nurbaki, Halûk, *Sozsuz Nur*, Damla Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Öncül, Remzi, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, M.E.B., İstanbul, 2000.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Yeniden Yapılanmak*, Yeni Boyut, İstanbul, 2000.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut, İstanbul, 1999.
- Pappenheim, Fritz, *Modern İnsanın Yabancılaşması*, Çev. Salih Ak, Phoenix Yayınları, Ankara, 2002.
- Pascal, Blaise, *Düşünceler*, Çev. Metin Karabaşoğlu, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1998.
- Polater, Kadir, *Kur'an Açısından Adâlet ve Zulüm*, Doğu Yayınları, Erzincan, 2008.
- Rahman, Afzalur, *Bir Yönetici ve Devlet Adamı Olarak Hz. Muhammed*, Çev. Talha Özkök, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 2008.
- Râzî, Ebû Bekir, *et-Tıbbu'r-Rûhânî: Ruh Sağlığı*, Çev. Hüseyin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- er-Râzî, Fahreddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- Rıfat, Ahmet, *Tasvîr-i Ahlâk*, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, tsz.
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.
- es-Sa'dî, Abdurrahman İbn Nâsır, *Tefsîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.
- Said, Cevdet, *İslâmi Mücadelede Bilginin Gücü*, Çev. Abdullah Kahraman, Pınar Yayınları, İstanbul, 1997.
- Said, Cevdet, *Adem'in Oğlu Habil Gibi Ol*, Çev., Abdi Keskinsoy, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.
- Said, Muhammed, *Ruh Terbiyesi*, Sûre Yayınları, İstanbul, 1993.

- Saiyidain, K. G., *İkbal'in Eğitim Felsefesi*, Çev. Necmettin Tozlu, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.
- Sarıçam, İbrahim, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, D.İ.B. Yayınları, Ankara, 2003.
- Sarıçam, İbrahim, Hz. Peygamberin Çağımıza Mesajları, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2007.
- Sarp, Hatemi Senih, *Psikoloji*, Türkiye Basımevi, İstanbul, 1939.
- Seyyar, Ali, *Ahlâk Terimleri*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 2003.
- Sezgin, Abdulkadir, "İslâm'da Adalet Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet Dergisi*, sayı 22/3, 1986.
- Şekeroğlu, Sami, *Mâtürîdî'de Ahlâk*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010.
- Şeriatî, Ali, *İslam Ekonomisi*, Çev. Kenan Çamurcu, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- eş-Şevkânî, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995.
- Şimşek, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.
- Tabbâra, Afif A., *İlmin Işığında İslâmiyet*, Çev. Mustafa Öz, Kalem Yayınevi, İstanbul, 1977.
- Tan, Bilal, *Kur'an'da Hikmet Kavramı*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.
- Taner, Ali Haydar, *Psikoloji*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940.
- Tarhan, Nevzat, *Toplum Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Tarhan, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 71.
- Tarhan, Nevzat, *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- Tavukçuoğlu, Mustafa, Erdem, Hüsamettin, *Eğitim Fakülteleri İçin Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2005.
- Topçu, Nurettin, *Ahlâk*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Toptaş, Mahmut, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, Cantaş Yayınları, İstanbul, 1993.
- Temel, Nihat, *Kur'an Aydınlığında Müslümana Yol Haritası*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008.
- Yamakoğlu, Cihan, *Ailede Toplumda İş ve Devlet Hayatında İnsan İlişkileri*, Ankara, 1996.
- Yaran, Cafer Sadık, *İslâm'da Ahlâkın Şartı Kaç*, Elif Yayınları, İstanbul, 2005.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz.
- Yücel, Mustafa Tören, *Adalet Psikolojisi*, Basım yeri belli değil, tsz.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Zeydân, Abdülkerim, *İslâm Davetçilerine*, Çev. Nezir Demircan, İkbal Yayınları, Ankara, 1977.
- ez-Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991.